

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՈՐԾԱՏՈՒՆԵՐԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԿԱՅԻՍ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈՒՆԻՍ 2019թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն.....	3
1. ՀՍՍՀ արդյունաբերությունը 1970-1990թթ. վիճակով	4
1.1. Մեքենաշինություն	4
1.2. Էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերություն	5
1.3. Էլեկտրոնային արդյունաբերություն.....	6
2. Փորձագիտական կարծիքներ արդյունաբերության զարգացման վերաբերյալ՝ խոշոր գործարանների տնօրենների, ոլորտային մասնագետների և տնտեսագետների հետ իրականացված հարցազրույցների և քննարկումների հիման վրա.....	8
3. Արդյունաբերական քաղաքականության հիմնախնդիրները և գերակայությունները (Վաշինգտոնի կոնսենսուս).....	12
3.1. Ազատ շուկա՞, թե՞ ճյուղային քաղաքականություն.....	12
3.2. Արդյունաբերական քաղաքականության իրականացման հիմնական առարկությունները	13
3.3. Արդյունաբերական քաղաքականության նպատակները և առաջնահերթությունները.....	15
3.4. Արդյունաբերական քաղաքականության հիմնախնդիրները և գերակայությունների վերաբերյալ եզրակացություններ.....	17
4. Երկրի արդյունաբերական քաղաքականությունը և տնտեսական բրենդը (տեսակետ)....	19
5. Հայաստանի գործատուների հանրապետական միության Ինժեներա-կոնստրուկտորական բյուրո	22
5.1. Հիմնադրման նպատակը և առկա խնդիրները.....	22
5.2. Խնդրի լուծման մեթոդաբանությունը:	22
5.3. Ինժեներա-կոնստրուկտորական բյուրոյի տեխնիկական հագեցվածությունը:	23
6. «Աշխատիր Հայաստան» ծրագիր.....	24
7. Հայաստանը որպես ԵԱՏՄ տեխնոլոգիաները, գործարանները և արտադրանքները արտահանող հարթակ	27
8. Արտադրական պարկերը որպես արդյունաբերական ձեռնարկությունների վերագործարկման և ՓՄՁ զարգացման կարևորագույն ուղի (հատված Գ. Մակարյանի հոդվածից).....	29
Եզրակացություններ և առաջարկներ.....	31
Հավելված 1	34
Հավելված 2	35
Հավելված 3	35
Հավելված 4	36
Հավելված 5	38
Օգտագործված գրականության ցանկ.....	40

Ներածություն

Առաջին անգամ ՀՀ-ում ՀԳՀՄ-ն իրականացրել է Հայաստանի արդյունաբերության իրավիճակային վերլուծություն, որում ներկայացված է խորհրդային ժամանակների Հայաստանի արդյունաբերության մի քանի ճյուղերի պոտենցիալը (հիմնական ճյուղերը, արտադրանքները, գործարանները և դրանց տեղակայվածությունը Հայաստանի տարածքում, ՀՆԱ-ի մեջ մասնաբաժինը, արտահանումը ԽՍՀՄ հանրապետություններ և օտարերկրյա երկրներ), ինչպես նաև ԽՍՀՄ փլուզումից հետո, հետսեփականաշնորհման ժամանակաշրջանում սույն գործարանների արտադրական վիճակը, հնարավորությունները և, վերջապես, նոր արդյունաբերական արտադրանքների թողարկման հնարավորությունները, ուղղությունները, արտադրանքների անվանումները:

Նշված ուսումնասիրությունը իրականացվել է ՀԳՀՄ նախաձեռնությամբ և Գագիկ Մակարյանի հեղինակությամբ՝ նպատակ ունենալով ստեղծել մի ստարտային զեկույց, որը հնարավորություն կտա այն օգտագործել տարբեր շահառուների կողմից (հասարակական կազմակերպություններ, վերլուծական կենտրոններ, պետական մարմիններ, միջազգային կազմակերպություններ), հետագայում արդյունաբերական քաղաքականության մշակման և օրենսդրական նախաձեռնությունների համար, ինչպես նաև արդյունավետ որոշումների կայացման և արդյունաբերության զարգացման այլ կոնկրետ գործառնություններում:

Միաժամանակ նշում ենք, որ սույն վերլուծական զեկույցը ներկայացվել է ՀՀ Կառավարությանը, փոխվարչապետ Տիգրան Ավինյանի աշխատակազմին՝ հետագա օգտագործման համար:

1. ՀՍՍՀ արդյունաբերությունը 1970-1990թթ. վիճակով

1. Արդյունաբերական ապրանքների թվաքանակը անցնում էր 30 հազարը:
2. Մեքենայական արտադրությունը ՀՀ արդյունաբերության ճյուղերում արմատավորվեց XIXդ. ռուսական և արտասահմանյան կապիտալի և տեխնիկայի միջոցով: Ռուսականը՝ գինի-կոնյակ, ֆրանսիականը՝ պղնձաարդյունաբերություն Ալավերդի Կապան:
3. 1973թ. ՀՀ-ում գործում էր 1300 արտադրական միավորում, որոնք ընդգրկում էին 5600 ձեռնարկություն և արտադրական միավոր (գործարաններ, ֆաբրիկաներ, գիտահետազոտական կոնստրուկտորական, նախագծային կոնստրուկտորական, տեխնոլոգիական և այլ կազմակերպություններ):

Ձեռնարկությունների ղեկավարումը հիմնված էր սոցիալիստական, տնտեսավարման լենինյան սկզբունքների հասարակական, կոլեկտիվ և անձնական շահերի միասնության, դեմոկրատական ցենտրալիզմի, սոցիալիստական պլանավորման, խնայողության ռեժիմի, բարոյական և նյութական շահագրգռվածության սկզբունքների վրա:

1914թ. Երևանում գործում էր 86 արտադրություն ձեռնարկության 536 բանվորով: 1970թ-ին մեքենաշինության և մետաղամշակման մեջ զբաղված էին արտադրական անձնակազմի 36%-ը և արդյունաբերական արտադրանքի 25%-ը: Չարգանում էին՝ Էլեկտրատեխնիկական, Էլեկտրոնային և ռադիոԷլեկտրոնային արդյունաբերությունը: Սարքաշինությունը, ճշգրիտ հաստոցաշինությունը, ավտոմոբիլաշինությունը, գործիքաշինությունը, քիմիական, սննդի ու թեթև արդյունաբերությունը և դրանց համար սարքավորումների արտադրությունը: 1970թ-շինանյութի արդյունաբերությունը թողարկում էր համախառն արտադրանքի 6 և ընդգրկում աշխատողների 9%-ը: 1972թ. արդյունաբերության մեջ ստեղծվել է ազգային եկամտի 64,8%-ը: Գործարանների արտադրական տարածքների ընդհանուր մակերեսը գերազանցել է 30 000 հեկտարը, իսկ ընդհանուր տարածքներինը՝ շուրջ 45 000 հեկտարը:

Արդյունաբերության ճյուղային կառուցվածքը կազմում էր շուրջ 16 խոշոր ենթաճյուղ և խումբ, մասնավորապես՝

1. Գունավոր մետաղագործություն
2. Քիմիական արդյունաբերություն
3. Մեքենաշինություն
4. Շինանյութերի արտադրություն
5. Լեռնահանքային արդյունաբերություն
6. Թեթև արդյունաբերություն
7. Սննդի արդյունաբերություն

1.1. Մեքենաշինություն

Մեքենաշինության հիմնական ճյուղերն են՝

1. Էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերություն
2. Էլեկտրոնային արդյունաբերություն
3. ՌադիոԷլեկտրոնիկայի արդյունաբերություն

4. Սարքաշինություն

5. Քիմիական, սննդի և թեթև արդյունաբերության համար սարքավորումների արտադրություն:

Հանրապետության շուրջ 700 արդյունաբերական ձեռնարկություններ արտադրում էին տարատեսակ քիմիական նյութեր, չափիչ և կարգավորիչ սարքեր, ռադիոսարքեր, հաշվիչ մեքենաներ, շարժական էլեկտրակայաններ, գեներատորներ, տրանսֆորմատորներ, գունավոր և ազնիվ մետաղներ, ավտոմեքենաներ, բարձրորակ և ունիկալ հաստոցներ, բարձր ճշտություն ունեցող գործիքներ, բազմապիսի նյութեր¹ : 1972-ին ՀՍՍՀ տվել է ՍՍՀՄ-ի մետաղահարթ հաստոցների 5.6 %-ը, փոփոխական հոսանքի էլեկտրաշարժիչների (0.25 – 100 կվտ հզորություն) 8,7%-ը, դարբնոցա-մամլիչային մեքենաների 3.7%-ը, ցեմենտի 7.2%-ը ավտոդողերի 4.1%-ը, կենցաղային սառնարանների 2.8%-ը, գուլպեղենի 3.1%-ը, պահածոների 2.1%-ը, խաղողի գինու 1.8%-ը: ՀՍՍՀ արդյունաբերության արտադրանքի 170 տեսակ արտահանվել է աշխարհի շուրջ 70 երկրներ:

Մեքենաշինության հիմնական ենթաճյուղերը²

1. Ավիացիոն արդյունաբերություն
2. Ավտոմոբիլային արդյունաբերություն
3. Գործիքաշինություն
4. Էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերություն
5. Հաստոցաշինություն
6. Ռադիո արդյունաբերություն
7. Սարքաշինություն:

Գործարանները՝ Երևանի և Լենինականի մեխանիկական գործարաններ, Ձերժինսկու անվան մեքենաշինական գործարան, Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական գործարան, Քանաքեռի էլեկտրանորոգման, Երևանի մոտորանորոգման գործարան: Թողարկված արտադրանքը արտահանվում էր 60 երկիր: Մեքենաշինության մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում կազմում էր 27% 1979 թվականի դրությամբ:

Կադրերի պատրաստումը մեքենաշինության ճյուղի համար իրականացվում էր հետևյալ կրթական հաստատություններում՝ Երևանի Կ. Մարքսի անվան Պոլիտեխնիկական ինստիտուտ, Դիլիջանի ռադիոտեխնիկական, Կիրովականի սարքաշինական տեխնիկումներ:

1.2. Էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերություն

Էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերությունը եղել է խիստ զարգացած և արտադրել է տարատեսակ արտադրանքներ, այն է՝ էլեկտրաէներգիայի արտադրության հաղորդման, վերափոխման և սպառման համար տուրբիններ և հիդրոգեներատորներ, էլեկտրամեքենաներ, հաստատուն և փոփոխական հոսանքի էլեկտրաշարժիչներ, ուժային տրանսֆորմատորներ:

Արտադրանքի անվանացանկը անցնում է 300 հազարից, իսկ յուրատիպ սարքերի թիվը 35-40 մլն.-ը:

¹ Հայկական սովետական հանրագիտարան հատոր 2, էջ 14

² Հայկական սովետական հանրագիտարան հատոր 7, էջ 503 «Մեքենաշինություն»

Հիմնական գործարանները այդ ոլորտում. Հայէլեկտրագործարան, Երևանի կաբելի, Էլեկտրատեխնիկայի, Էլեկտրալամպերի, լուսատեխնիկական, Էլեկտրաշարժիչ, Էլեկտրասպասարկման, Լենինականի Էլեկտրատեխնիկական, Էջմիածնի «Պլաստմասս», Ստեփանավանի բարձր հաճախականության սարքերի, Լենինականի և Գորիսի միկրոէլեկտրաշարժիչների գործարանները, Էլեկտրատեխնիկայի գործարանները Կիրովականում, Արթիկում, Կամոյում, Մարալիկում, Ղափանում, Սիսիանում և Մարտունիում:

1975 թվականին գործում էին 28 Էլեկտրատեխնիկական գործարաններ: 1975-ին Էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերության կողմից արտադրվել է հանրապետության արդյունաբերական ամբողջ արտադրանքի 10.6 %-ը, իսկ մեքենաշինության արդյունաբերության շրջանակում շուրջ՝ 42.8%-ը:

Արտադրանքները իրացվում էին ՍՍՀՄ կազմում և այլ 70 երկրներում՝ ճապոնիա, Անգլիա, Ֆրանսիա, Իտալիա, Լեհաստան, ԳԴՀ, Թուրքիա և այլն³:

1.3. Էլեկտրոնային արդյունաբերություն.

Էլեկտրոնային արդյունաբերությունը ամենաերիտասարդ ճյուղերից մեկն էր մեքենաշինության արդյունաբերությունում, որը հատկապես զարգացավ 1970 թ.-ից հետո և հասավ իր զարգացման բարձր մակարդակին 1980-ական թվականներին: Այդ բնագավառում ճանաչված էին հետևյալ կազմակերպությունները՝

1. «Տրանզիտոր» գիտաարտադրական միավորումը իր Երևանի և Աշտարակի գործարաններով, կառուցված գերժամանակակից տեխնոլոգիաների և հերմետիկ մաքուր սենյակների սկզբունքների հիման վրա: Թողարկում էր ուժային, կիսահաղորդչային սարքեր, այն է դիոդներ, տրանզիստորներ և փոխակերպիչներ: Ընդհանուր ներդրման գումարը կազմել է 60 մլն ԱՄՆ դոլար:
2. Աբովյանի «Սիրիուս» կիսահաղորդչային սարքերի գործարանը, որը արտադրում էր միկրոէլեկտրոնիկայի սարքեր:
3. Աբովյանի «Հատիս» գործարան
4. Երևանի «Օրբիտա» գործարան
5. Երևանի «Մարս» գործարան, որը նույնպես գերժամանակակից գործարան է եղել, ընդհանուր ներդրումների ծավալը հասել է շուրջ 300 մլն ֆունտ ստեռլինգի: Ավտոմացված սարքերի և ռոբոտների արտադրություն:

Էլեկտրոնային արդյունաբերության արտադրանքները հիմնականում սպառվել են ԽՍՀՄ երկրներում տարբեր նշանակության տնտեսական ճյուղերի համար, մասնավորապես՝ ավիացիա, նավաշինություն, սարքաշինություն, հրթիռաշինություն, տիեզերական հետազոտական ծրագրեր, հատուկ նշանակության ծրագրեր:

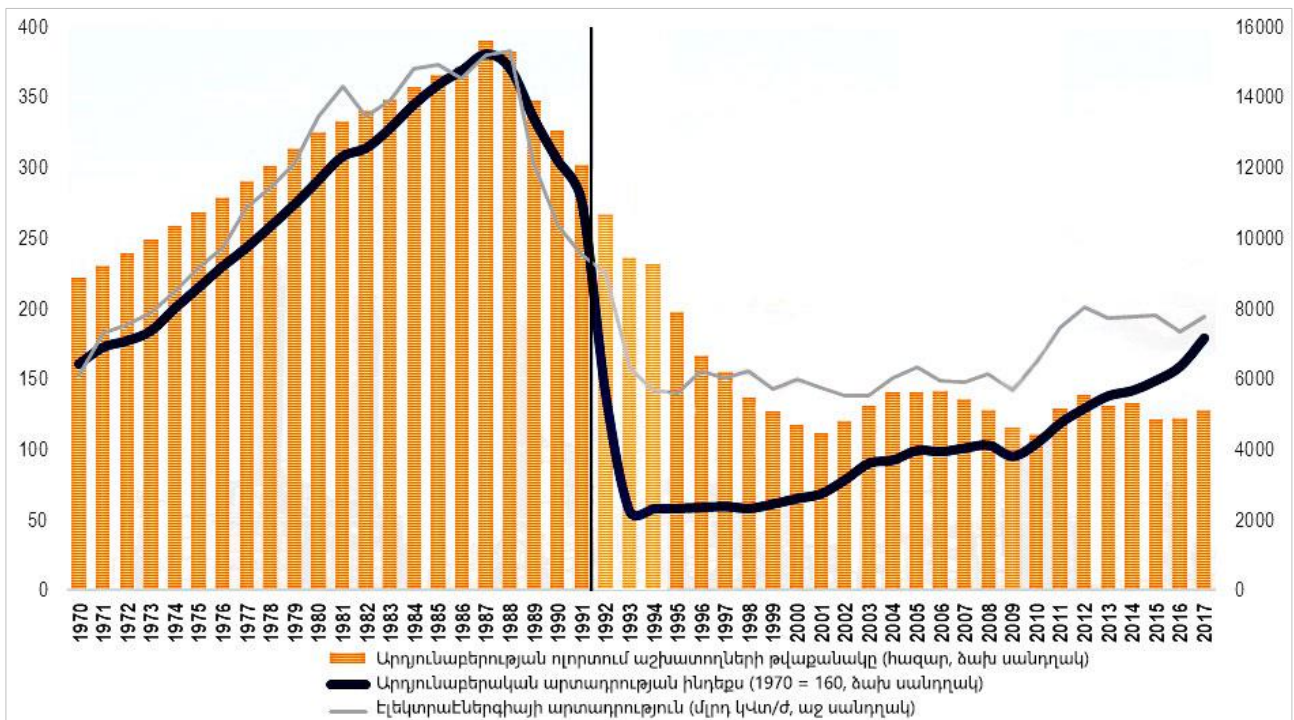
Մեքենաշինություն, Էլեկտրոնիկա, Էլեկտրատեխնիկա, սարքաշինություն, քիմիական արդյունաբերություն, հաստոցաշինություն ոլորտների Խորհրդային Հայաստանի խոշոր ձեռնարկությունները ներկայացված են **հավելված 1-ում**:

ՀՀ խորհրդային ժամանակների և ներկա արդյունաբերական խոշոր ձեռնարկությունների տնօրենների կամ սեփականատերերի ցանկը ներկայացված է **հավելված 2-ում**:

³ Հայկական սովետական հանրագիտարան հատոր 4, էջ 24

Ինչպես երևում է, Հայաստանի արդյունաբերության զարգացումն ունի որոշակի հիմքեր և ավանդույթներ:

Հայաստանի արդյունաբերությունը 1970-2017թթ.⁴

Բերված տվյալներից երևում է, որ 1989թ. ի վեր արդյունաբերական արտադրությունը լուրջ անկում է արձանագրել:

⁴ <https://www.kavkaz-uzel.eu/blogs/83781/posts/33459>

2. Փորձագիտական կարծիքներ արդյունաբերության զարգացման վերաբերյալ՝ խոշոր գործարանների տնօրենների, ոլորտային մասնագետների և տնտեսագետների հետ իրականացված հարցազրույցների և քննարկումների հիման վրա

ՀՈԿՅԱՆՆԵՍ ԹՈՔՄԱՁՅԱՆ, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր (Ակադեմիկոս Ի.Վ.Եղիազարովի անվան ջրային հիմնահարցերի և հիդրոտեխնիկայի ինստիտուտ) և ինժեներական խումբ

Առաջարկություններն են ըստ ոլորտների՝

1. Գյուղատնտեսության ոլորտում ավտոմատացված համակարգերի համար համապատասխան սարքերի հավաքման կամ տեղական արտադրությունների կազմակերպումը: Ավտոմատացված համակարգերը ենթադրում է ավտոմատ կառավարման գործընթացներ, մասնավորապես՝
 - ջրի ոռոգման անհրաժեշտության գնահատումը՝ հողի խոնավության կամ բույսի տերևի գնահատման միջոցով;
 - ջերմոցներում օդափոխության համակարգերի, ջերմաստիճանի կարգավորման ավտոմատացված համակարգերի նախագծումը և տեղադրումը;
 - հակակարկտային ցանցերի ավտոմատ բացման-փակման և հավաքման ավտոմատացված համակարգերը:
2. Անասնապահության ոլորտում՝
 - անասունների շարժման հետագծի հետևում;
 - օդափոխության և սննդի մատակարարման ավտոմատացված համակարգեր:
3. Ռազմական արդյունաբերության համար պաշտպանական նշանակության համակարգեր:

ԱՇՈՏ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր

Անհրաժեշտ է ստեղծել տնտեսության հենասյուները, որոնց շուրջ կձևավորվեն կլաստերները, առանցքը կարող է հանդիսանալ արդյունաբերությունը կամ մշակող արդյունաբերությունը: Արտադրությունները պետք է լինեն կառուցված ավելացված արժեքի ստեղծման սկզբունքի վրա, որը նշանակում է շահույթի ստացում և համապատասխան արժանապատիվ աշխատավարձ:

1. Հայաստանը պետք է օգտագործի բնության կողմից իրեն տրված ուժեղ կողմերը՝ ջուրը և արևը.
 - Ջրի վերաբերյալ, տարեկան հալոցներից և անձրևներից առաջանում է ջուրը 10 մլրդ խորանարդ մետր ջուր, իսկ Սևանա լճի ջրի ծավալը կազմում է 33 մլրդ խորանարդ

մետր: Ձուրը կարելի է արտահանել հարևան երկրներ, որպես վաճառքի և հսկայական եկամուտներ ապահովել տնտեսության համար: Ձրի արտահանումը կարող է կատարվել դեպի հարևան մուսուլմանական երկրներ, ինչպես օրինակ Սինգապուրի դեպքն է, որն իր խմելու ջուրը խողովակներով ստանում է Մալազիայից :

- Արևի հնարավորությունը պետք է օգտագործվի արևային էներգետիկայի և գյուղմթերքների (բանջարեղեն, մրգեր) արտադրությունը խթանելու համար, հասցնելով Գյուղատնտեսության մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ մինչև 30%:
2. Հանքարդյունաբերություն և մետաղների ձուլում, վերամշակում, մասնավորապես՝ ձուլարանների կառուցում, մալուխների արտադրություն, փայլարի արտադրություն և այլն:
 3. Էներգիայի արտադրություն:
 4. Կրթության խթանում, որը կգեներացնի գիտությունը և տեխնոլոգիաները: Մի կլաստերը կարող է հանդիսանալ գիտատեխնիկական կրթահամալիրը:
 5. Բարձր արդյունաբերության տեխնոլոգիաների արտահանում:
 6. Ռադիոտեխնիկայի և էլեկտրատեխնիկայի արտադրության խթանումը:
 7. Օտարերկրյա ներդրումների խթանումը, դրանց կառավարումը և արտոնությունների տրամադրումը:

ԷՆԿԱՐԴ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Արմբազալտ ՓԲԸ հիմնադիր/ տնօրեն

Արդյունաբերության զարգացման համար սկզբնական շրջանում հավաքման արտադրությունների կազմակերպումը նպատակահարմար է, այնուհետև հետևյալ ոլորտների զարգացումը՝

- Ոչ ծանր մեքենաշինություն,
- Էներգետիկա,
- ավտոմոբիլաշինություն,
- հաստոցների և գործիքների արտադրություն,

Ակտուալ կարող է համարվել **արդյունաբերության զարգացման հատուկ հիմնադրամի ստեղծումը**: Արդյունաբերության տարբեր ճյուղերում խթանել տեխնոլոգիաների և նյութերի կիրառությունը, մասնավորապես կոմպոզիտային նյութերի օգտագործումը, օրինակ՝ ավտոմեքենաների թափքի, քամու կայանների թիակների արտադրությունների համար: Նույն նյութերը կարող են լինել ջերմամեկուսիչներ՝ ավտոմեքենաների ներքին կտորային ծածկույթը փոխարինելով ավելի հրակայուն կտորներով, որոնք ստացված են կոմպոզիտային նյութերից, մասնավորապես բազալտե քարի թելից:

Գյուղատնտեսության ոլորտում՝ ջերմոցների կառուցման համար և ճանապարհաշինության բնագավառում մետաղական ամրանները կարելի է փոխարինել կոմպոզիտային նյութերից ստացված ամրաններով, օրինակ՝ բազալտե քարից ստացվող:

ՄՅԵՐ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, Երևանի կապի միջոցների գիտահետազոտական ինստիտուտի համասեփականատեր/ տնօրեն

Չգնալ այն տարբերակով, թե ինչից սկսել, ինչ արտադրել կամ շեշտադրումը չկատարել միայն բարձր մրցունակությունն ապահովելու խնդրին:

Տարբերակներից մեկն է զարգացնել հանքարդյունաբերությունը, ապահովելով երկրորդ և երրորդ մակարդակների գործարկումը, այն է՝ ձուլարանների և մետաղների գտման ճանապարհով նոր նյութերի և մաքուր մետաղների ստացումը: Դրա արդյունքում կարելի է ստանալ լայն սանդղակով մաքուր մետաղներ և նյութեր ու դա կնպաստի նաև Հայաստանում քիմիայի զարգացմանը և վերջին հաշվով նյութաբանության զարգացմանը, որն աշխարհում շատ պահանջարկված է: Պետական արտոնությունների միջոցով կարելի է խթանել հավաքման արտադրությունները:

Հարկային օրենսդրությունը և հարկային համակարգը չեն նպաստում արդյունաբերության զարգացմանը: Այլ երկրներում հարկային օրենսդրությունը և հաշվապահությունը օգնում են ընկերություններին հաշվարկելու իրենց ծախսերը և օպտիմալացնելու դրանք: Իսկ ՀՀ-ում պատկերն այնպիսին է, որ դրանք ավելի շատ անհրաժեշտ են պաշտպանվելու համար:

Արդյունաբերության զարգացման համար անհրաժեշտ է ստեղծել ներքին շուկա, սեփական կարիքները ներկայացնելով արդյունաբերական ճյուղերին: Մասնավորապես, գյուղատնտեսության բնագավառում, օրինակ կրթական հաստատություններին կից, կարելի է ձևավորել միևնույն արդյունաբերական գործարաններ (արտադրություններ) գործնական պարամունքների համար: Իսկ ստացված արտադրանքը կարող են սպառվել քուլեջներում, դպրոցներում, մանկապարտեզներում կամ այլ հաստատություններում: Արդյունաբերության ոլորտում կարևորվում են ռադիոէլեկտրոնիկան և կապը, որոնց շրջանակում կարող են իրականացվել, օրինակ՝ գերբարձր հաճախականային տրանզիստորների կամ չիպերի հավաքման արտադրություններ, հզոր հաղորդակների կամ լակատորների արտադրություններ:

SS ոլորտում ստվերային աշխատուժը կրճատելու նպատակով, հարկերի վճարման բեռը կարելի է թողնել գնորդների վրա և այդ նպատակով պետական գործիքակազմով նպաստել SS արտադրանքների վաճառքին: Այդ նպատակով արտադրությունները հաշվառել և պետական աջակցությամբ նպաստել վաճառքների խթանմանը, գնորդի վրա թողնելով հարկերի վճարումները:

ԱՇՈՏ ՍԱՐԴԱՂՅԱՆ, ինժեներ/ կոնստրուկտոր ռազմաարդյունաբերական ծրագրերի բնագավառում, ՀԳՀՄ ինժեներա-կոնստրուկտորական բյուրոյի ղեկավար

Կոնստրուկտորական բյուրոն 4 կարևոր ուղղություններով կձևավորի համագործակցության սխեմաներ պետական ոլորտային գերատեսչությունների և մասնավոր հատվածի հետ: Ուղղություններն են՝

1. գյուղատնտեսություն
2. ռազմական արդյունաբերություն
3. Էներգետիկա
4. մեքենաշինություն

Այդ ոլորտներում աշխատանքները կներառեն արևային Էներգետիկ կայանների արդյունավետության բարձրացման և արևային ջրատաքացուցիչների արդիականացումը, գյուղատնտեսության բնագավառում՝ գյուղատնտեսական նշանակության համակարգերի ավտոմատացումը, ներառյալ ջերմոցային տնտեսությունները, մեքենաշինության արդյունաբերության ենթաճյուղերում՝ ինժեներական լուծումները, ներառյալ տարբեր սարքերի, սարքավորումների նախագծումը և արտադրությունը, աղբի այրման վառարանների արտադրությունը, ռազմական արդյունաբերության համար տարբեր

տվիչների, թռչող սարքերի, պաշտպանական համակարգերի արտադրությունը, առանձին ինժեներական լուծումներ՝ տուրիզմի և ավտոտրանսպորտի բնագավառում:

Նրա կարծիքով Հայաստանում արդյունաբերության զարգացման և ինժեներական ծառայությունների խթանման համար անհրաժեշտ է ներմուծել միայն շարժիչներ և մարտկոցներ՝ տարբեր նշանակության, մնացած անհրաժեշտ մասերը կարելի է թողարկել ՀՀ-ում:

ԿԱՐԵՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Ավտոգեն-Վան ՍՊԸ տնօրեն, Նախկին Ավտոգենմաշ ընկերություն

Էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերության խթանումը ՀՀ-ում կարելի է զարգացնել Նաև գազայրիչների, գազաբոցային կտրման մեքենաների, Էլեկտրական եռակցման սարքերի և Էլեկտրոդների արտադրության կազմակերպման միջոցով: Նաև գազի բալոնների համար փականների և կարգավորիչների (редуктор) արտադրությունը իրականացնելու ճանապարհով նույնպես:

Ռազմական արդյունաբերության համար դրոշման ճանապարհով գունավոր մետաղներից տարբեր առարկաների, պարկուճների և այլ բաղադրիչների արտադրության կազմակերպումը իրատեսական է:

ԱՐԱՄ ՍԱԼԱԹՅԱՆ, Նեյշնլ Ինսթրումենթս

ՀՀ արդյունաբերության զարգացման հիմնախնդիրներից է շուկաների հայթայթումը: Իրականացված մարքետինգը ցույց է տալիս, որ ԱՄՆ և ԵՄ երկրներ հայկական ինժեներական միտքը և արտադրվող սարքավորումները արտահանելը դժվար է, քանի որ առկա է որոշակի վստահության խնդիր, այլ երկրներում շուկայում առաջխաղացման ծախսերը թանկ են և գրասենյակները արտերկրներում բացակայում են: Ստացվում է, որ նույնիսկ որոշակի Էժան գնի դեպքում «Ինժեներական ասոցիացիայի» անդամները իրենց արտադրանքները դժվար են իրացնում արտերկրներում:

Ըստ Արամ Սալաթյանի ՀՀ-ի լավագույն շուկա կարող է հանդիսանա ԵԱՏՄ-ն և ներկայումս որոշակի պատվերներ ՌԴ-ից և Ղազախստանից արդեն ստացվում են: Բելառուսը իր սեփական ինժեներական լուծումներով և պահպանված արդյունաբերությունով դեռևս պատվերներ չի ներկայացնում ՀՀ ինժեներական ասոցիացիային: ԵՄ և ԱՄՆ արտադրանքները արտահանելու համար անհրաժեշտ է հաղթահարել սերտիֆիկացման խնդիրները, օրինակ՝ CE, ISO ստանդարտներ, լաբորատոր փորձարկման արդյունքներ միջազգային հավատարմագրում ունեցող կենտրոններում և այլն: ՀՀ-ի համար կարևոր է ռեսուրս է հանդիսանում սփյուռքը: Սփյուռքի համայնքների միջոցով պատվերների ստացումը, օրինակ՝ դպրոցական ինժեներական լաբորատորիաների (\$իզիկա և բնագիտական առարկաներ) պատրաստման համար: Ասոցիացիան ունի փոքր արտադրական գործարան, որը զինված է 2 արտադրամասերով՝ մեխանիկական և Էլեկտրոնիկայի: Ասոցիացիան ներառված է ՌԴ-ի համար առանց վարորդների մեքենաների կառավարման համակարգերի տեստավորման գործընթացներում:

Հումքի և աշխատուժի առումով առանձնապես խնդիրներ չկան: Իրենց ոլորտում խնդիրը հանդիսանում են սպառման շուկաները և պահանջարկը: Անհրաժեշտ է պետական աջակցություն միջպետական համաձայնագրերի, քվոտաների միջոցով շուկաներ ձեռք բերելու համար: Հայաստանում կարելի է արտադրել ամեն տեսակի մեքենաշինական արտադրանք, եթե առկա են սպառման շուկաները:

3. Արդյունաբերական քաղաքականության հիմնախնդիրները և գերակայությունները (Վաշինգտոնի կոնսենսուս⁵)

3.1. Ազատ շուկա⁶, թե՞ ճյուղային քաղաքականություն

Ինչ-որ ժամանակ տնտեսագետները հավատում էին, որ զարգացող երկրներում շուկան կայացած չէ, և միայն հզոր պետական միջամտությունն է ընդունակ այդ երկրները հանել աղքատությունից: Հետո նրանք որոշեցին, որ այդ միջամտությունն ավելի մեծ չարիք է, և լավագույնը, որ կարող է անել կառավարությունը, տնտեսությունը կառավարելու ցանկացած փորձից հրաժարվելն է: Կյանքն այդ դիրքորոշումներից ոչ մեկը չարդարացրեց: Ներմուծման փոխարինումը, պլանավորումը և պետական սեփականությունը թույլ տվեցին հասնել որոշակի հաջողությունների, սակայն ժամանակի ընթացքում այդպիսի քաղաքականությունը կորցրեց ճկունությունը, կարծրացավ, այդ պատճառով էլ հանգեցրեց մեծ ցնցումների և ճգնաժամերի: Ծուկաների ազատականացումը բարենպաստ կերպով անդրադարձավ արտահանման, ֆինանսական սեկտորի զարգացման և որակավորված աշխատողների վիճակի վրա, սակայն ավելի հաճախ հանգեցրեց տնտեսական աճի շատ ավելի համեստ ցուցանիշների (աշխատանքի արտադրողականության և ընդհանուր գործունային արտադրողականության), քան անցյալի «անհաջող» քաղաքականությունը⁶:

Ազատ շուկան բավականաչափ չի ապահովում ձեռնարկատիրության այն մեխանիզմների գոյությունը, որոնք անհրաժեշտ են գործունեության ոչ ավանդական տեսակների իրականացման համար, քանի որ շուկայական գները չեն արտացոլում իրականության մեջ գոյություն չունեցող ռեսուրսների բաշխման եղանակների շահութաբերությունը: Ընդհանուր հավասարակշռության տեսությունում այս փաստն արհեստականորեն դուրս է հանված այն ենթադրության օգնությամբ, որ շուկաները «կատարյալ» են և ցանկացած ապրանքի համար գոյություն ունի գին: Այսպիսով, ոչ ավանդական գործունեության տեսակներում ներդրումներից փոխհատուցումը բավական մշուշոտ է, և դրա լուծումը դժվարացված է: Այս հիմնախնդիրը Դ.Ռոդրիկը փորձում է ձևակերպել ավանդական տնտեսագիտական տեսության տերմիններով: Ըստ նրա, գոյություն ունեն երկու արտաքին էֆեկտներ, որոնք ճնշում են ապրանքային բազմազանության աճը: Դրանք են տեղեկատվական էքստերնալները և կոորդինացման արտաքին էֆեկտները: Այդ էֆեկտները զսպում են արտադրության դիվերսիֆիկացիան (ապրանքային բազմազանության աճ) և ընդհանրապես այդ աճը դարձնում են անհնար առանց կառավարության նպատակաուղղված միջամտության⁷: Հետևաբար, կարելի է եզրակացնել, որ արտադրության դիվերսիֆիկացիայի առավել նկատելի տեղաշարժեր տեղի են ունեցել կառավարության և մասնավոր բիզնեսի համագործակցության համաձայնեցված գործողությունների արդյունքում, ինչը հաստատվում է ինչպես Արևելյան Ասիայի, այնպես էլ Լատինական Ամերիկայի երկրներում

⁵ http://www.noravank.am/upload/pdf/8.Ashot_Yeghiazaryan_21_DAR_05_2013.pdf

⁶ Rodrik D., Industrial Policy for the Twenty – First Century, Harvard University, september 2004

⁷ Rodrik D., Industrial Policy for the Twenty – First Century, Harvard University, september 2004

իրականացված կառուցվածքային վերափոխումների փորձով: Ընդ որում, առաջին դեպքում այն իրականացվել է պետության վերահսկողությամբ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ ազատ շուկայական ուժերի գործողությամբ: Այս տարբերությունների պատճառն այն է, որ Լատինական Ամերիկայի երկրներում ճյուղային քաղաքականությունն իրականացվել է ոչ այնքան նպատակաուղղված և հետևողական, որքան Արևելյան Ասիայում: Արդյունքում՝ առաջին դեպքում կերպարանափոխումը շատ ավելի հաջող է ստացվել, քան երկրորդ դեպքում: Ինչպես նշում է Դ. Ռոդրիկը, ոչ ավանդական արտահանման ճյուղերի զարգացման պատմությունն ամբողջ աշխարհում ցույց է տալիս, որ գրեթե երբեք այն տեղի չի ունենում առանց ճյուղային քաղաքականության, պետական ԳՅՓԿԱ-ի (գիտության և գիտահետազոտական ու փորձակոնստրուկտորական աշխատանքներ), ճյուղային աջակցության, արտահանման սուբսիդիաների, խթանող սակագնային քաղաքականության և այլ համանման միջոցների: Նոր ճյուղերից ոչ մեկն իր հաջողության համար պարտական չէ laissez faire քաղաքականությանը և շուկայական ուժերի ազատ գործողությանը: Իհարկե, անհնար և անիմաստ է կոնկրետ երկրում կիրառել պետական միջամտության բոլոր գործիքները և մեթոդները: Ավելի կարևոր է սովորել, թե ինչպես կարելի է որոշել այն կոնկրետ բնագավառները, որտեղ միջամտությունն անհրաժեշտ է: Այն կառավարությունները, որոնք գիտակցում են դա, մշտապես կորոնեն կառուցվածքային փոփոխություններին նպաստող եղանակներ և մասնավոր սեկտորի հետ համագործակցությունը պահելու հնարավորություններ: Այնպես որ, ճյուղային քաղաքականությունը նախ և առաջ հոգու վիճակ է⁸:

3.2. Արդյունաբերական քաղաքականության իրականացման հիմնական առարկությունները

Ըստ Դ. Ռոդրիկի, արդյունաբերական (ճյուղային) քաղաքականության կիրառման դեմ հիմնական առարկությունները հանգում են հետևյալին.

- միջազգային առևտրի ժամանակակից կանոնները հնարավորություններ չեն թողնում արդյունաբերական քաղաքականության իրականացման համար,
- ապացույց չկա, որ արդյունաբերական քաղաքականությունը կարող է հաջողված լինել: Անհրաժեշտ է ոչ թե արդյունաբերական քաղաքականություն, այլ սեփականության իրավունքների պաշտպանություն և համապատասխան «խաղի կանոնների» ապահովում,
- զարգացող երկրներում արդյունավետ արդյունաբերական քաղաքականության իրականացում հնարավոր չէ, քանի որ՝ ա) կառավարություններն ընդունակ չեն կռահել, թե որոնք են պոտենցիալ առումով հաջող ընկերությունները, բ) պետական ապարատը բավարար չափով բանիմաց չէ, որպեսզի ապահովի ճյուղային քաղաքականության արդյունավետ իրականացումը, գ) ճյուղերի զարգացմանը և գործունեությանը պետական միջամտությունը խթանում է կոռուպցիան և «իշխանության զավթումը»⁹:

Իսկ, կոշտ դրամավարկային քաղաքականությունը հանգեցնում է բարձր տոկոսադրույքների, ինչը լուրջ հիմնախնդիրներ է ստեղծում վարկավորման գործընթացներում: Այդպիսի պայմաններում նոր աշխատատեղերի ստեղծումն անհնար է, քանի որ աճի համար

⁸ Rodrik D., Industrial Policy for the Twenty – First Century, Harvard University, september 2004, p 38

⁹ Rodrik D., Industrial Policy for the Twenty – First Century, Harvard University, september 2004

անհրաժեշտ կապիտալը պարզապես չատ թանկ է նստում: Եթե հաշվի առնենք նաև գործող ձեռնարկությունների և գյուղացիական տնտեսությունների ցածր շահութաբերությունը, ապա իրական վիճակն ավելի խեղդող է: Հայաստանի Կենտրոնական բանկի ղեկավարությունը հպարտանում է, որ իր քաղաքականությունն ուղղված է առողջ առևտրային բանկերի ստեղծմանը: Սակայն խնդիրը ոչ թե պարզապես առողջ, այլ այնպիսի բանկերի ստեղծումն է, որոնք վարկավորում են աճը:

Արևելյան Ասիայի երկրների կառավարությունները հենց արդյունաբերական քաղաքականությունը դարձրին իրենց պատասխանատվության կենտրոնական կետը: Մասնավորապես, Նրանք գտնում են, որ իրենց և ավելի զարգացած երկրների միջև եկամտի տարբերությունը կրճատելու համար անհրաժեշտ է հաղթահարել գիտելիքների և տեխնոլոգիաների միջև տարբերությունը: Այդ հաշվառումով էլ Նրանք կառուցել են իրենց կրթական և ներդրումային քաղաքականությունը:

Հայաստանի դեպքում, ներքին շուկան փոքր է, և այդ պատճառով արտահանման կողմնորոշումն այլընտրանք չունի: Հետևաբար, արտահանման կառուցվածքի բարելավումը ներկայումս Հայաստանի տնտեսության ամենալուրջ մարտահրավերն է: Կողմնորոշումը միայն ներքին շուկային և ներմուծման փոխարինումը սահմանափակում են նաև երկրի տեխնոլոգիական զարգացումը, քանի որ ներքին շուկայի փոքր չափերը թույլ չեն տալիս ամբողջությամբ օգտագործել բարձր արտադրողական և թանկարժեք տեխնոլոգիաները:

Միաժամանակ, նորամուծություններն, իրենց հերթին, կարող են փոխել տնտեսության կառուցվածքը՝ նոր պատրաստվածքների և շուկաների ստեղծման արդյունքում: Հետևաբար, արտահանմանը կողմնորոշված արդյունաբերական քաղաքականության մշակումը և իրացումը մոնետարիստական քաղաքականության իրական այլընտրանքն են: Արդյունաբերական քաղաքականությունը ոչ միայն պետության տնտեսական քաղաքականության կարևոր մասն է, այլև միաժամանակ ազդում է տնտեսական քաղաքականության մյուս տեսակների վրա:

ՀՀ կառավարության կողմից արդյունաբերական քաղաքականությունը որդեգրել է շուկայական ուժերի «անկատարության» վերացումը կամ չեզոքացումը, այլ ոչ թե առանձին ձեռնարկությունների համար արտոնյալ պայմաններ ստեղծելը պետական միջամտության միջոցով: Այսինքն՝ ռազմավարությունը չի նախատեսում գործունեության նոր տեսակների ստեղծմանն ուղղված ուղղակի միջոցառումներ:

ՀՀ կառավարությունը մինչև վերջին տարիները արդյունաբերական քաղաքականության իրագործումը դիտում էր մոնետարիստական հայեցակարգի դրույթների պահպանման շրջանակում, ինչը հակասության մեջ էր մտնում կառուցվածքային հիմնախնդիրների լուծման մոտեցումների հետ:

Այնուհետև, մոտեցումները որոշակիորեն վերանայվել են ՀՀ Կառավարության կողմից և գործարկվել են հատուկ գործիքները, որոնք ներառում են հարկային և մաքսային հատուկ ռեժիմներ արտահանող ընկերությունների համար, ներդրումային ապրանքների և ներդրումային ծրագրերի շրջանակում ներմուծվող ապրանքների ԱԱՀ հետաձգում, ազատ տնտեսական գոտիների ստեղծում, ֆինանսական աջակցություն և ֆինանսավորման մատչելիության ապահովում, շուկաների մատչելիությանն ուղղված քայլեր (առևտրային ներկայացուցչությունների բացում, ցուցահանդեսների և համաժողովների կազմակերպում և այլն), կարողությունների զարգացում/մրցունակության բարձրացում (կադրերի վերապատրաստման ծրագրերի համաֆինանսավորում, ընկերություններին ֆինանսական և տեխնիկական աջակցության ցուցաբերում՝ միջազգայնորեն ճանաչված որակի կառավարման ISO համակարգերի ներդրման բնագավառում): Տեխնոլոգիաների և գիտելիքի

փոխանցմանն աջակցություն՝ այդ թվում օգտագործելով նաև Սփյուռքի ներուժը և կապերը, հետազոտությունների և մշակումների խթանում (տեխնոպարկերի և արդյունաբերական պարկերի հիմնում, դրամաշնորհների տրամադրում՝ ընկերությունների և բուհերի համատեղ հետազոտությունների ու մշակումների համար, վենչուրային հիմնադրամների ստեղծում): Նշված միջոցառումների մեծ մասն ինստիտուցիոնալ բնույթի են և կարող են օգտակար լինել արդեն կայացած և արտահանման ներուժ ունեցող ընկերությունների համար: Դրանք նույնպես չեն նախատեսում աջակցություն գործունեության նոր տեսակների ստեղծման համար:

3.3. Արդյունաբերական քաղաքականության նպատակները և առաջնահերթությունները

Արդյունաբերական քաղաքականության էության և նպատակների առումով կարելի է առանձնացնել ճյուղային և ինստիտուցիոնալ մոտեցումները:

Ճյուղային մոտեցման շրջանակներում արդյունաբերական քաղաքականության օրինակներ տարբեր ժամանակներում կիրառել են ԱՄՆ-ը, Գերմանիան, Ֆրանսիան, Շվեդիան, Զարավային Կորեան, Ջնդկաստանը, Ճապոնիան և շատ այլ երկրներ: Գյուղային մոտեցումը ենթադրում է գերակա ճյուղերի և արտադրությունների աջակցություն, ինչպես նաև տնտեսական գործունեության նոր տեսակների ստեղծում:

Ավելի ուշ լայն տարածում ստացավ ինստիտուցիոնալ մոտեցումը: Օրինակ, Վ. Մաուն անհրաժեշտ է համարում հրաժարվել ավանդական (ճյուղային) ընկալմամբ արդյունաբերական քաղաքականությունից, այդ թվում ճյուղային առաջնահերթություններից, այս կամ այն ճյուղում ռեսուրսների համակենտրոնացումից, քանի որ դրանք հնարավոր չէ կանխագուշակել և որոշել աճող անորոշության պայմաններում: Այդ պայմաններում առաջին պլան են մղվում այնպիսի գործոններ, ինչպիսին են մարդկային կապիտալը և անձնական բարձր արտադրողական աշխատանքի խթանների ստեղծումը¹⁰:

Մ. Ֆիլատովայի կարծիքով, պետության հիմնական դերը պետք է հանգի տնտեսության այնպիսի ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի ձևավորմանը, որը նպատակաուղղված կլինի տեխնոլոգիական և ճյուղային վերակառուցման անհրաժեշտ պայմանների ստեղծմանը¹¹: Քանի որ ինստիտուցիոնալ կառուցվածքն ավելի իներցիոն է, քան տեխնոլոգիականը կամ ճյուղայինը, պետության հիմնական խնդիրն արդյունաբերական քաղաքականության բնագավառում պետք է կենտրոնանա ինստիտուցիոնալ կառուցվածք-պլատֆորմի ստեղծման վրա, որն ապահովում է նորամուծությունների և առաջադիմական տեխնոլոգիաների պերմանենտ գեներացումը և դրանց

դիֆուզիան կյանքի ամենատարբեր ոլորտներում:

Արդյունաբերական քաղաքականության ինստիտուցիոնալ մոտեցման կողմնակիցները գտնում են, որ միայն ճյուղային սկզբունքով առաջնորդված արդյունաբերական

¹⁰ May B., Догоняющая модернизация в современной России // Проблемы теории и практики управления, 2004, № 4, с. 13–16.

¹¹ Филатова М.Г., Структурная перестройка промышленности: сущность, закономерности, механизм государственного регулирования, Екатеринбург, УрОПН, 1999.

քաղաքականությունում այսօր նպատակահարմար չէ, քանի որ արագ փոփոխվող տնտեսական և տեխնոլոգիական պայմաններում առաջին պլան են դուրս գալիս արտաքին և ներքին միջավայրին կազմակերպությունների և պետության հարմարվողականության ընդունակությունները: Ճյուղային առաջնահերթություններն աստիճանաբար կորցնում են իրենց նշանակությունը, բացի նրանցից, որոնք կապված են երկրի անվտանգության հետ:

Համադրելով ճյուղային և ինստիտուցիոնալ մոտեցումները՝ Հայաստանի տնտեսության կառուցվածքի կատարելագործման առաջնահերթությունների դիրքերից կարող ենք պնդել, որ.

1. ճյուղային մոտեցումը կիրառելի է գյուղատնտեսությունում՝ որպես երկրի պարենային անվտանգությունն ապահովող ոլորտ, ինչպես նաև էներգետիկայի և տրանսպորտի ճյուղերում՝ որպես տնտեսական անկախության և կառուցվածքային վերափոխումների համար նախադրյալներ ստեղծող ոլորտներ,
2. ճյուղային մոտեցումը կիրառելի է նաև պետություն-մասնավոր հատված համագործակցության միջոցով և քվադի-նորամուծական մոտեցման շրջանակներում տնտեսական գործունեության նոր տեսակների ստեղծման դեպքում,
3. մնացած դեպքերում, օրինակ՝ տարածաշրջանային ինտեգրացիայի շրջանակներում արտադրական կոոպերացիայի խթանման տեսանկյունից, կիրառելի է ինստիտուցիոնալ մոտեցումը:

Արդյունաբերական քաղաքականության վերաբերյալ հայացքների միջև սկզբունքային տարբերություններն արտահայտվում են նաև դրա ընտրովիության (սելեկտիվության) կամ ընտրովիության անհրաժեշտ աստիճանի գնահատականներում: Ունիվերսալ միջոցները մարմնավորում են փափուկ, իսկ ընտրանքային միջոցները՝ կոշտ արդյունաբերական քաղաքականությունը: ԵՄ երկրների շրջանակներում կիրառվում են արդյունաբերական քաղաքականության ուղղահայաց և հորիզոնական մոդելներ, որոնց համապատասխանում են արդյունաբերական քաղաքականության «կոշտ» և «փափուկ» մոդելները¹²:

Որքան երկրի զարգացման մակարդակն աճում է, բարձրանում է այն անորոշության աստիճանը, թե հատկապես որ շուկայական դեֆեկտների հաղթահարումն է առավել արդիական, արդյունաբերական քաղաքականության որ միջոցներն են ավելի կիրառելի:

Անորոշությունը հանգեցնում է սխալ որոշումների: Այդպիսի որոշումների կշռի իջեցման համար անհրաժեշտ է խորացնել պետության և բիզնեսի համագործակցությունը: Կողմերից յուրաքանչյուրն ունի իր արժեքավոր տեղեկատվությունը զարգացման դժվարությունների և հեռանկարների մասին (կուտակում է այդպիսի տեղեկատվություն):

Հարկ ենք համարում նշել, որ «Մրցունակ արդյունաբերական քաղաքականության մասին» գաղափարը հայտնվել է հենց Արևմտյան Եվրոպայում: Նշելով պետական քաղաքականության հիմնախնդիրների և մեթոդների համընկելիության գծերն Արևմտյան Եվրոպայում՝ հարկ է նշել պետական արդյունաբերական քաղաքականության հատկապես ակտիվ դերը Հյուսիսային Եվրոպայի երկրներում (Նորվեգիա, Ծվեդիա), որոնք իրենց տնտեսական զարգացման առումով որոշ չափով առանձնացել են վերջին հարյուրամյակում Եվրոպայի մնացած մասից: Դրանց ակտիվ արդյունաբերական քաղաքականությունը կարող է դիտվել որպես լրացուցիչ հիմնախնդիրների փոխհատուցման ձև, որ առաջանում են եվրոպական աշխարհամասում հարաբերական առումով «առանձնացված վիճակով» և պայմանավորված են արտահանմանը կողմնորոշված արդյունաբերության հատկապես սուր

¹² Современная национальная промышленная политика России: Сборник материалов. Выпуск 1, М., ИКЦ «Академкнига», 2004, с. 78-86.

անհրաժեշտությամբ, ինչը պահանջել է պետության միջինից ավելի մասնակցություն: Հայտնի է, որ Շվեդիան և Նորվեգիան խուսափել են Արևմտյան Եվրոպայի գլխավոր երկրների հետ առևտրատնտեսական միությունների մեջ մտնելուց՝ հաշվի առնելով արտահանման ճյուղերի պետական աջակցությունից կախվածության աստիճանը, առանց որի այդպիսի խմբավորումներում նրանք կգրկվեին առավելություններից:

3.4. Արդյունաբերական քաղաքականության հիմնախնդիրները և գերակայությունների վերաբերյալ եզրակացություններ

1. Կառուցվածքային փոփոխությունների ժամանակաշրջանում արդյունաբերական քաղաքականությունը ձեռք է բերում այն կարգավիճակը, որը տրվում է նրան «industrial policy» հասկացությամբ, քանի որ հենց այդ ժամանակ է արդյունաբերական քաղաքականությունը նպատակի, օբյեկտի և իրացման եղանակների տեսանկյունից համարվում կառուցվածքային:
2. Ազատ շուկա՞, թե՞ ճյուղային քաղաքականություն երկրներն 1990-ական թթ. երկրորդ կեսին արևմտաեվրոպական երկրները փորձեցին լուծել «երրորդ ճանապարհի» մշակման միջոցով, ինչը ենթադրում էր պետության և մասնավոր ձեռնարկատիրության ակտիվ դերի համակցում:
3. Ոչ ավանդական ճյուղերի զարգացման պատմությունն ամբողջ աշխարհում ցույց է տալիս, որ դրանցից ոչ մեկն իր հաջողության համար պարտական չէ laissez faire քաղաքականությանը և շուկայական ուժերի ազատ գործողությանը: Ծուկան ինքն իրեն ընդունակ չէ ժամանակին բացահայտել այն ճյուղերը, որոնց վրա կարելի է հիմնվել ապագայում և արագ կենտրոնացնել անհրաժեշտ ռեսուրսներն այդ ճյուղերի արագացված զարգացման համար: Այլ խոսքով՝ շուկան ի վիճակի չէ անցկացնել տնտեսության արագացված կառուցվածքային վերակառուցում: Դա պետության գործառույթ է, այսինքն՝ տնտեսության կառուցվածքը պետական կարգավորման օբյեկտ է:
4. Թույլ զարգացած երկրներում արդյունաբերական (ճյուղային) քաղաքականության իրականացումը պարզապես անհրաժեշտ պայման է աղքատության և տնտեսության պարզունակ, զարգացման ներուժից զուրկ կառուցվածքը վերափոխելու և դիվերսիֆիկացնելու համար: Չարգացող երկրներում դժվար է գտնել առաջադիմող ինդուստրիա, որը չլիսի արդյունաբերական քաղաքականության իրականացման արդյունք: Շատ զարգացող երկրներ, որոնք տնօրինում են ոչ քիչ բնական հարստությունների, մնում են թույլ զարգացածների շարքում հենց այն պատճառով, որ չեն կարողացել ժամանակին որոշել «աճի բևեռները» և դրանց միջև ճիշտ բաշխել ռեսուրսները:
5. Տնտեսության զարգացման հարցում պետական միջամտությունը կարևոր է, բայց այն արդարացվում է միայն այն ժամանակ, երբ միաժամանակ, զարգացման կոնկրետ իրավիճակում, ունի կառուցվածքային վերափոխման կոնկրետ նպատակներ:
6. Բնական կլիմեր, որ նորանկախ Հայաստանը՝ որպես զարգացող երկիր, 1990-ական թթ. սկզբներին իրականացնել արդյունաբերական քաղաքականություն: Սակայն Հայաստանի կառավարությունը շարժվեց «լավագույն արդյունաբերական քաղաքականությունը դրա բացակայությունն է» սկզբունքով՝ տնտեսական վերափոխումների հիմքում դնելով Վաշինգտոնյան կոնսենսուսի շրջանակներում մշակված շուկային թերապիայի մոդելը: Այլ կերպ այդ մոդելը կարելի է բնութագրել որպես

մոնետարիստական կամ «փոքր պետության» մոդել, որը ենթադրում է տնտեսությանը պետության նվազագույն միջամտություն:

7. Ներկայումս Հայաստանը փորձում է իրականացնել արտահանմանը կողմնորոշված արդյունաբերական քաղաքականություն, որն իսկապես կարող է դառնալ մոնետարիստական քաղաքականության իրական այլընտրանքը: Սակայն դեռևս ձևակերպված չեն արդյունաբերական քաղաքականության ընդհանուր տեսական և մեթոդաբանական հիմքերը և չկա դրա իրականացման կազմակերպական-կառավարչական կոնկրետ մեխանիզմի և տնտեսական իմաստի ըմբռնումը: Կառավարության կողմից քարոզվող հիմնական մոտեցումները բնորոշ են զարգացած երկրներին, որը չի կարող հանգեցնել էական կառուցվածքային ձեռքբերումների, քանի որ զարգացող երկրների կողմից «ամենաառաջավոր» տնտեսական քաղաքականության փոխառումը սովորաբար հաջողությամբ չի ավարտվում:
8. Ներկայիս արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարությունը հռչակագրային է, չի նախատեսում գործունեության նոր տեսակների ստեղծմանն ուղղված ուղղակի միջոցառումներ, ամփոփված է որոշակի փաստաթղթային ծրագրերում և մեծ մասամբ չունի ֆինանսական ռեսուրսներով ապահովվածություն, իսկ պետության դերը՝ որպես շահագրգռված սուբյեկտի, թերագնահատված է: Ավելին, շարունակվում է ֆինանսական կայունության քաղաքականության շրջանակներում անարդյունավետ գործիքների ընտրության պրակտիկան՝ հակասության մեջ մտնելով կառուցվածքային հիմնախնդիրների լուծման մոտեցումների հետ: Ինչ վերաբերում է ոլորտների և ճյուղերի ընտրության չափանիշներին, ապա դրանք շատ ընդհանրական և անորոշ են, դուրս չեն գալիս իներցիոն մոտեցման շրջանակներից:
9. Արդյունաբերական քաղաքականության մոտեցումները, գործիքները և մեթոդները պետք է համարժեք լինեն տնտեսական քաղաքականության նպատակներին: Գյուղային մոտեցմանը բնորոշ ընտրանքային (սելեկտիվ) գործիքներն ավելի կիրառելի են տնտեսական անվտանգությունն ապահովող ճյուղերի զարգացման կամ գործունեության նոր տեսակների ստեղծման նախաձեռնման համար: Ինստիտուցիոնալ մոտեցումը կիրառելի է տարածաշրջանային ինտեգրացիայի շրջանակներում արտադրական կոոպերացիայի խթանման տեսանկյունից:

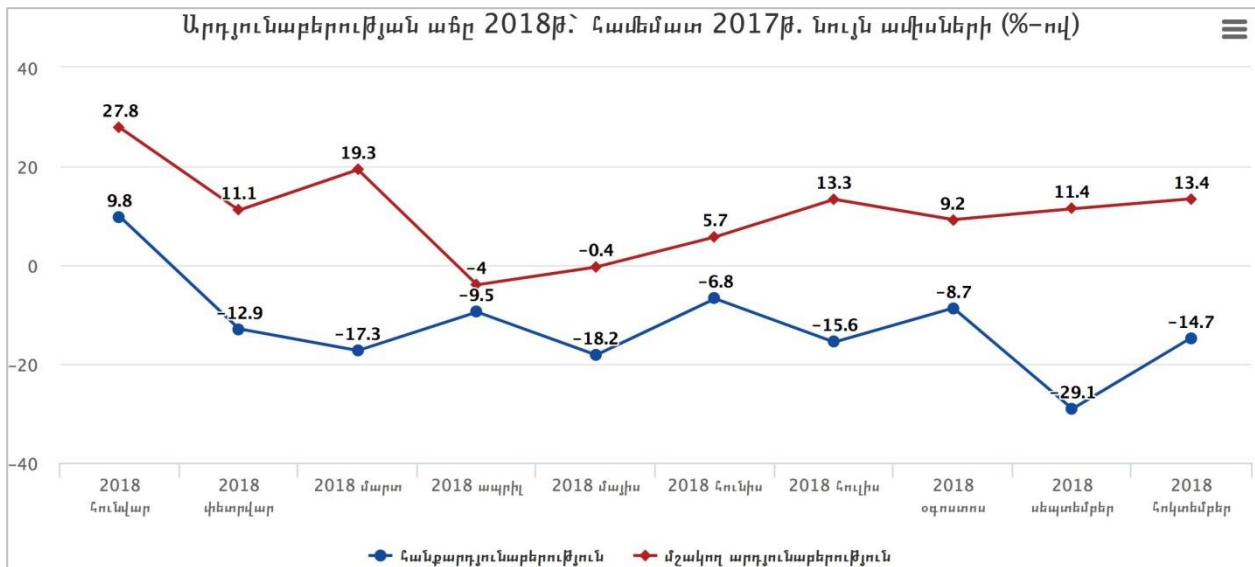
4. Երկրի արդյունաբերական քաղաքականությունը և տնտեսական բրենդը (տեսակետ¹³)

ՀՀ արդյունաբերության զարգացման մտադրությունից ելնելով, ի դեմս այլ միջոցառումների, նպատակահարմար ենք գտնում նաև հետևյալ քայլերի իրականացումը.

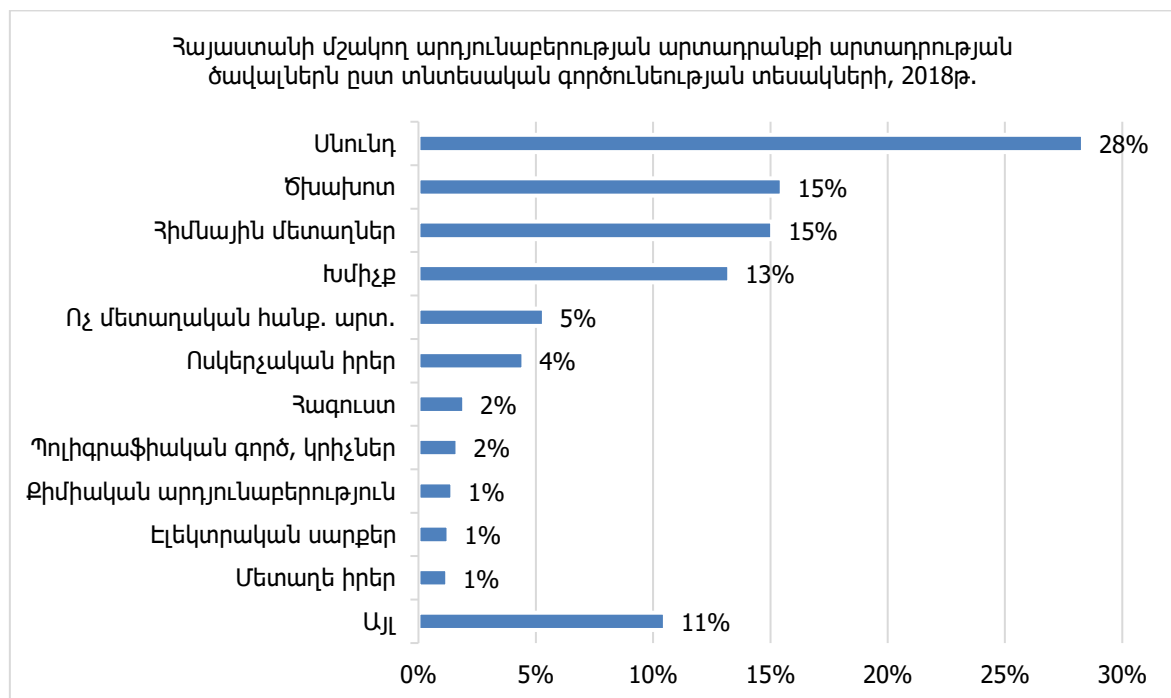
- Վերլուծել ՀՀ արդյունաբերական ձեռնարկությունների և սպասարկող ենթակառուցվածքների կարիքները;
- Գնահատել սեփականաշնորհման գործընթացի, աշխատուժի զբաղվածության հիմնական տեղաշարժերի ազդեցության արդյունքները ՀՀ արդյունաբերության ներկայիս վիճակի վրա;
- Բացահայտել արդյունաբերության բնականոն գործունեության ներկայիս
- գլխավոր միտումներն ու զարգացման հնարավոր ուղղությունները;
- Հստակեցնել արդյունաբերության զարգացման գլխավոր
- առաջնահերթություններն ու դրանց ընտրության չափանիշները;
- Հիմնավորել արդյունաբերության ներկայիս և հեռանկարային առավել գրավիչ
- ներդրումային ճյուղերը;
- Վերլուծել ՀՀ արդյունաբերության արտահանման կարողությունը ներկայացնող ճյուղերի, ձեռնարկությունների ներկայիս և հեռանկարային զարգացման միտումները;
- Ուսումնասիրել արդյունաբերության հիմնական ճյուղերը սպասարկող ենթակառուցվածքների զարգացման հեռանկարները. գիտություն, հաղորդակցությունների համակարգ, բանկային համակարգ, օժանդակ ծառայություններ;
- Մշակել արդյունաբերական ձեռնարկությունների ներքին կոոպերացիայի ծավալման հիմնադրույթները և ներկայացնել վերլուծական առաջարկություններ;
- Գնահատել հարկային քաղաքականության ազդեցությունը ՀՀ արդյունաբերության զարգացման վրա և բացահայտել հարկային համակարգի համապատասխանության աստիճանը արդյունաբերական կարողության հետագա զարգացմանը վրա;
- Վերլուծել տեղական արդյունաբերության արտադրանքի իրացման համար առավել նպաստավոր արտաքին շուկաները;
- Վեր հանել արդյունաբերական արտադրանքի ծավալի դինամիկայի, մասնավորապես՝ անկման պատճառները, որոնց հաստատումն է հանդիսանում մասնավորապես 2018թ. վերաբերյալ ստորև գրաֆիկը:

¹³ «Երկրի արդյունաբերական քաղաքականությունը և տնտեսական բրենդը». Թաթուլ Մանասերյան, 2019թ.

Հայաստանի արդյունաբերության վիճակը 2018թ.՝ հանքարդյունաբերության և վերամշակող արդյունաբերության ճյուղերով ¹⁴:

Արդյունաբերության ծավալներն ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների

¹⁴ Վիճակագրության ազգային ծառայության տվյալներով՝ www.parliament.am

Հայաստանի մշակող արդյունաբերության արտադրանքի արտադրության ծավալներն ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների, 2018թ.

	Ծավալը, մլրդ դրամ	2017թ. համեմատ, %
Սնունդ	326.3	+10.3
Ծխախոտ	178.4	+8.4
Հիմնային մետաղներ	173.7	-6.4
Խմիչք	152.6	+0.9
Ոչ մետաղական հանք. արտ.	61.6	+39.5
Ոսկերչական իրեր	51.5	+17.4
Հագուստ	22.5	+40.8
Պոլիգրաֆիական գործ, կրիչներ	19.2	+26.4
Քիմիական արդյունաբերություն	16.6	+43.4
Էլեկտրական սարքեր	14.8	-20.5
Մետաղե իրեր	14.1	+9.6
Այլ	121	
Ընդհանուր ծավալը	1152.3	+10

Երկրի տնտեսական բրենդի ձևավորման գործում կարևոր դեր ունեն արդյունաբերության մրցունակ ոլորտներում համապատասխան կլաստերների ձևավորումն ու զարգացումը: Կլաստերինգը լայնորեն կիրառվում է ճապոնիայում, Եվրամիության անդամ գրեթե բոլոր, ներառյալ Արևելյան և Կենտրոնական Եվրոպայի երկրներում և ԱՄՆ-ում: Դրանով է պայմանավորված հիշյալ երկրների մասնակցությամբ համաշխարհային տնտեսության ուժի կենտրոնների ձևավորման հանգամանքը, ինչն ավելի կազմակերպված և կանխատեսելի բնույթ է հաղորդել ինչպես ազգային տնտեսությունների, այնպես էլ տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման խմբավորումների, իսկ դրանց միջոցով նաև՝ համաշխարհային տնտեսության զարգացմանը:

Կլաստերինգը մեծապես նպաստեց նաև Չինաստանի տնտեսության հզորացմանը, վերջինս վերածելով համաշխարհային տնտեսության ուժի չորրորդ կենտրոնի: Այս ամենում չի կարելի թերագնահատել պետության դերը. այն կարող է կամ նպաստել կլաստերների ձևավորմանը կամ խոչընդոտել այդ գործընթացին: Պետությունը կարող է մշակել ազատ և առողջ մրցակցության և մրցունակության կայացման համար բարենպաստ միջավայր՝ օգտագործելով իր առանցքային՝ կարգավորիչ և վերահսկիչ գործառույթները:

Գլոբալ ֆինանսական ճգնաժամից հետո համաշխարհային տնտեսությունում տիրող համատարած անորոշությունը ստիպեց վերանայել դասական պատկերացումները մրցակցության և մրցունակության վերաբերյալ: Թեև չկա միասնական կարծիք, այնուամենայնիվ, մեր համոզմամբ, մրցունակության բարձր մակարդակը հնարավոր է ձեռք բերել ոչ միայն և ոչ այնքան մրցակցության, որքան համագործակցության միջոցով: Կարևորն այս պարագայում համագործակցային առավելությունների գիտակցումն է, որը պետք է ենթադրի նաև որոշակի շահադրժման մեխանիզմներ և համապատասխան ենթակառուցվածքների առկայություն: Վերջին շրջանում առավել հաճախակի են դարձել տեսակետներն առ այն, որ լավագույն կլաստերները, որոնք կամուրջի դեր կկատարեն տնտեսության, այդ թվում՝ արդյունաբերության տարբեր ճյուղերի առաջանցիկ զարգացման համար, կարող են լինել ժամանակակից մարտահրավերներին դիմակայելու ունակ համալսարանները: Ընդամին, պետությունը կարող է ընտրովի աջակցություն ցուցաբերել այն նախագծերին, որոնք կարող են լոկոմոտիվի դեր ստանձնել ոչ միայն առանձին ճյուղերի, այլև ամբողջ տնտեսության դինամիկ և ներառական զարգացման համար:

5. Հայաստանի գործատուների հանրապետական միության հիմնենրական ստորուկտորական բյուրո

5.1. Հիմնադրման նպատակը և առկա խնդիրները

Չնայած այն բանին, որ ՀՀ-ն սկսած 2002թ մինչ օրս, տարբեր ԵՄ ծրագրերի (TACIS, Tempus, Erasmus, Erasmus+ և այլն) շրջանակում և Եվրոպական կրթական հիմնադրամի (ETF) տեխնիկական աջակցությամբ ու խորհրդատվությամբ ստանում է կրթական բարեփոխումների համար բավարար միջոցներ և ծրագրեր, այնուամենայնիվ, աշխատաշուկայի պահանջներով կրթությունը ՀՀ-ում (ՄԿՈՒ և բարձրագույն) մնում է ցածր մակարդակի վրա: Առկա է լուրջ խզում կրթական որակի և գործատուների պահանջների միջև: Մյուս կողմից երիտասարդության շրջանում անհրաժեշտ է բարձրացնել իրագեկվածությունը այն մասնագիտությունների մասին, որոնք պահանջարկված են աշխատաշուկայում, պայմանավորված տնտեսության ճյուղերի զարգացման և ներդրումների աճի տեղեկանքներով:

Ներկայիս պետական բյուջեի սահմանափակ հնարավորությունները, կրթական հաստատությունների ցածր տեխնիկական զինվածությունը և դասախոսական կազմի և նյութերի հնացվածությունը թույլ չեն տալիս էլ ավելի կարճ ժամանակահատվածում խթանել կրթության որակը, հատկապես գործնական գիտելիքների, հմտությունների և կարողությունների զարգացման տեսանկյունից:

Բացի այդ Հայաստանի արդյունաբերական ձեռնարկությունների տեխնիկական ցածր հագեցվածության մակարդակը և ինժեներա-տեխնոլոգիական գործառնություններին ոչ մրցունակությունը հնարավորություն չեն ընձեռնում նախկին խորհրդային արդյունաբերական ձեռնարկություններում թողարկելու ՀՀ ներքին և արտաքին շուկաների համար մրցունակ արտադրանք: Հետևաբար այդ ձեռնարկությունների համար նոր արտադրանքների և տեխնոլոգիաների իրացումը և ներդրումը խիստ արդիական է ՀՀ արդյունաբերական պոտենցիալի վերականգնման համար: Այդ տեսանկյունից ինժեներական ստորուկտորական բյուրոն օժտված ժամանակակից տեխնիկայով և ինժեներական լուծումներով կարող է Էականորեն փոխել ՀՀ-ում արդյունաբերության զարգացումը հատկապես մեքենաշինության բնագավառում, ի նպաստ արդյունաբերական, գյուղատնտեսական և ծառայությունների տարբեր ճյուղերի:

5.2. Խնդրի լուծման մեթոդաբանությունը:

Առաջարկվում է հիմնադրել նպատակային նշանակության «Կոնստրուկտորական բյուրո» իր փորձնական արտադրությամբ: Կոնստրուկտորական բյուրոյի ուղղվածությունը հետևյալն է՝

1. Աշխատաշուկայում ավելի պահանջարկված 10 մասնագիտություններով մասնագիտական ուսուցում (փականագործ, եռակցողներ (Էլեկտրական, գազային),

մետաղամշակողներ, շինարարական կառույցների մոնտաժողներ, կարողներ և այլն), կարճաժամկետ տնողությամբ՝ մինչև 2-3 ամիս:

2. Արտադրական և ոչ արտադրական նպատակների համար ոչ ստանդարտ սարքավորումների նախագծում և արտադրություն (եզակի քանակով կամ փոքր խմբաքանակներով):
3. Ներդրողների տվյալ խմբի համար իր ներդրումային ծրագրերի արտադրությունների տեխնիկական և ինժեներական սպասարկում (ընթացիկ վերանորոգում, ինստալացիայի աջակցություն կամ անձնակազմի տեխնիկական ուսուցանում)
4. Սովորողները մասնակցելու են սարքերի նախագծման և արտադրության գործընթացներին, որոնց շնորհիվ ձեռք կբերեն գործնական գիտելիքներ և արտադրական փորձառություն:
5. Ուսուցման և արտադրական գործընթացներում ներառված են լինելու աշխատանքային պայմանների անհրաժեշտ Աշխատանքի անվտանգության (OSH) համապատասխան ուսուցմամբ:
6. Կոնստրուկտորական բյուրոն կարող է տրամադրել կրթական և արտադրական վճարովի ծառայություններ այլ ընկերություններին նույնպես:
7. Կոնստրուկտորական բյուրոն տիրապետելու է տարբեր տնտեսական ճյուղերում առաջադիմական տեխնոլոգիաների և նախագծումների կիրառությանը, տարբեր տնտեսական ոլորտների արդիականացման համար: Կոնստրուկտորական բյուրոյի կողմից կմշակվեն միջազգային մրցունակության մակարդակի սարքավորումներ, տեխնոլոգիաներ և այլն, ներառյալ՝ «հատուկ նշանակության» բնագավառում:

5.3. Ինժեներա-կոնստրուկտորական բյուրոյի տեխնիկական հագեցվածությունը:

Կոնստրուկտորական բյուրոն պետք է ունենա ինժեներա-կոնստրուկտորական ստորաբաժանումներ, փորձարարական/ կրթական նշանակության արտադրական տարածքներ և փորձարկման պոլիգոններ: Ավելի մանրամասն ներկայացված է ստորև՝

- գիտահետազոտական խումբ (ինժեներ/կոնստրուկտորներ և նախագծողներ)
- նախագծային բյուրո (համակարգիչներ, տպիչներ, սեղաններ, գործիքներ, պահարաններ, փոքր ներքին գրադարան, փոքր պահուստ (արխիվ), պրոյեկտոր, էկրան և այլն);
- փորձագիտական արտադրության պոլիգոն օժտված մեխանիկական և էլեկտրական սարքերով (խառատային, ֆրեզերային հաստոցներ, համակարգչային ծրագրերով կառավարվող (CNC) հաստոց, մամլիչ, ծռող սարքեր, մետաղական սեղաններ, գործիքներ, կտրող և ծակող սարքեր և այլն);
- համապատասխան տարածք իր ներքին ենթակառուցվածքներով, ներառյալ պահեստ, օդափոխություն, ջեռուցում և այլն;
- ավտոմեքենա՝ բեռնատար և սեղան, ավտոբեռնիչ և այլն;
- գործնական պարապմունքների համար ուսուցման տեխնիկական սենյակներ, նաև փորձարկման լաբորատորիա:

6. «Աշխատիր Հայաստան» ծրագիր¹⁵

Ծրագրի շրջանակում կարևորում ենք հետևյալ գործառնությունները, որոնք կարևոր են ՓՄՁ զարգացման և ՀՀ արդյունաբերության վերակենդանացման համար

Թափանցիկություն. Որոշումների ընդունման գործընթացը թափանցիկ է և կանխատեսելի բոլոր շահագրգիռ կողմերի համար:

Պատասխանատվություն. Որոշում կայացնողները պատասխանատու են իրենց կայացրած որոշումների և դրանց իրագործման համար:

Հայաստանի աշխատաշուկայում ինտեգրվելը դժվար է հատկապես երիտասարդների համար: Հետազոտությունները փաստում են, որ երիտասարդների 62%-ի համար կրթությունից հետո մշտական աշխատանք գտնելու համար երկու տարի է պահանջվում: ¹⁶ Համաձայն ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի նախնական տվյալների՝ 2018 թ. 15-34 տարեկան երիտասարդները կազմում են աշխատանքային ռեսուրսների 37%-ը, որից տնտեսապես ակտիվ է ընդամենը 53%-ը: Միևնույն ժամանակ, գործազուրկների մեջ երիտասարդների մասնաբաժինը կազմում է 45%: Այդուհանդերձ, զբաղվածության պետական ծառայությունները հազվադեպ են թիրախավորում երիտասարդներին: Այդ նպատակով էական դերակատարություն կարող է ունենալ սույն զեկույցում ներկայացված ՀԳՀՄ հնժեներա-կոնստրուկտորական բյուրոն, որի շրջանակում տեսական և գործնական գիտելիքների ուսուցման ներդաշնակեցված մոդելը կգործի:

Միջոցառում. ՓՄՁ զարգացմանը միտված միջոցառումների իրականացումը, որի համար ներկայումս ՀԳՀՄ-ն իրականացնում է ՓՄՁ և կանանց ձեռնարկատիրության բնագավառում բազմակողմանի խորը վերլուծություն, որն իր մեջ ընդգրկված հենասյուներով նորույթ է: Այդ հիմնական հենասյուներն են՝

1. ՓՄՁ և կին ձեռնարկատերերի շրջանակում անհատական հարցումները,
2. ՓՄՁ ոլորտում առկա հայեցակարգերի և օրենսդրության վերլուծությունը,
3. ՓՄՁ քաղաքականության և աջակցող գործիքակազմի վերաբերյալ հարցումները գերատեսչությունների պաշտոնյաների և աշխատակիցների շրջանակում,
4. ՓՄՁ աջակցող հասարակական կազմակերպությունների և ասոցիացիաների շրջանակում հարցումները,
5. միջազգային դոնոր կազմակերպությունների շրջանակում(որոնք աջակցում են ՓՄՁ զարգացմանը ՀՀ-ում) հարցումները: Նշված վերլուծության արդյունքները կներկայացվեն ս.թ սեպտեմբերին:

Անհրաժեշտ է խթանել ՓՄՁ և խոշոր բիզնեսի միջև համագործակցությունը՝ աուբսոբսինգը մոտիվացնող նորմատիվ ակտերի միջոցով:

Ստորև ներկայացնում ենք Արժույթի միջազգային հիմնադրամի հունիսի սկզբին կայացած շնորհանդեսի զեկույցից որոշ հատվածներ, որոնք կարևոր են ՓՄՁ և արդյունաբերական զարգացումների համար:

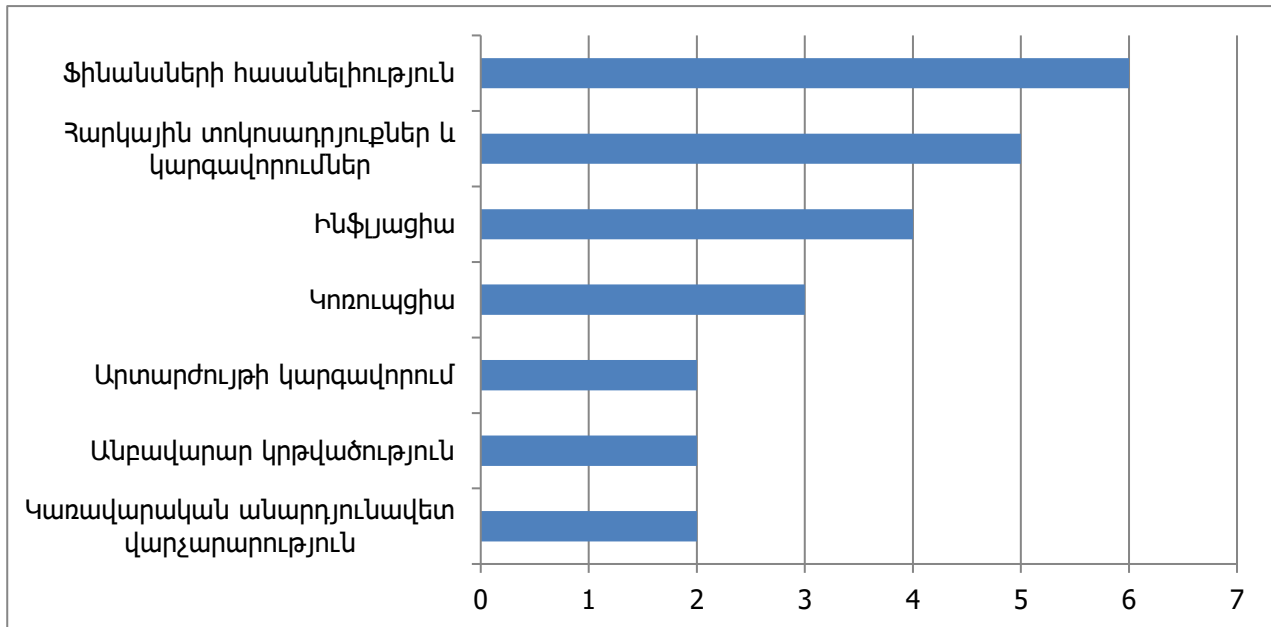
¹⁵ <https://newsstand.joomag.com/en/%D4%B1%D5%B7%D5%AD%D5%A1%D5%BF%D5%AB%D6%80-%D5%80%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6-%D5%AE%D6%80%D5%A1%D5%A3%D5%AB%D6%80-work-armenia-initiative/0754359001558958490>

¹⁶ ILO, 2014, Labor market transition for young women and men in Armenia

IMF Caucasus and Central Asia Update to the Regional Economic Outlook¹⁷

1. Ստեղծել մասնավոր հատվածի աճի համար համապատասխան միջավայր

Ստորև ներկայացված են Կովկասում և Կենտրոնական Ասիայում քիզնես վարելու մարտահրավերները

2. Հայաստան. Ընտրված տնտեսական և ֆինանսական ցուցանիշներ, 2019-2023

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
	Ներկա	Կանխատեսվող				
Իրական ՀՆԱ (տոկոսային փոփոխություն)	5.2	4.6	4.5	4.5	4.5	4.5
Եկամուտներ և դրամաշնորհներ (ՀՆԱ-ի մեջ տոկոսով)	21.7	22.6	22.8	22.8	22.9	23.2
Ֆիսկալ հաշվեկշիռ (ՀՆԱ-ի մեջ տոկոսով)	-1.8	-2.5	-2.1	-1.9	-1.8	-1.8
Պետական պարտք (ՀՆԱ-ի մեջ տոկոսով)	55.8	54.6	53.7	52.3	51.1	50.1

3. Ֆիսկալ քաղաքականությունը՝ որպես պարտքերի կայունությունը պահպանող, համապատասխանությունը և ներառական աճը խթանող գործիք

Կառուցվածքային ծախսերի բարեփոխումներ՝

- Բյուջեի գործընթացը
- Պետական ներդրումների կառավարում
- Ֆիսկալ ռիսկերի կառավարում
- Ֆիսկալ թափանցիկություն

4. Կառուցվածքային բարեփոխումներ՝ կայուն և ընդգրկուն աճ ապահովելու համար

¹⁷ IMF Caucasus and Central Asia Update to the Regional Economic Outlook 2019

4.1 Բիզնես միջավայր

- Բիզնեսի վարում և մրցակցություն (կարգավորող շրջանակ)
- ՓՄՁ-ներ (առկա կառավարության ՓՄՁ աջակցության ծրագրերի արդյունավետության վերանայում)
- Կորպորատիվ կառավարում (կորպորատիվ հաշվապահական և աուդիտորական բարեփոխումներ)
- Պայմանագրի կիրառում (պարտատոմսերի հարկադիր կատարման միջոցով պարտատոմսերի ամրագրումը ամրապնդելու նպատակով)

4.2 Աշխատաշուկայի քաղաքականություն: Չբաղվածության նոր ռազմավարություն (երիտասարդության կենտրոնացված, գենդերային, սոցիալական ներգրավման քաղաքականություններ)

7. Հայաստանը որպես ԵԱՏՄ տեխնոլոգիաները, գործարանները և արտադրանքները արտահանող հարթակ

Սույն բաժնում ՀԳՀՄ և ամերիկահայ ներդրողների հետ միասին զարգացվում է այն միտքը, որ ՀՀ-ն միջին մրցունակության տեխնոլոգիաները և գործարանները, որոնք առկա են ԵԱՏՄ երկրներում, կարող է արտահանել թույլ զարգացած և նման պահանջարկ ունեցող երկրներ, օգտագործելով հայկական ինժեներական միտքը և ծառայությունները: Թույլ զարգացած պետությունները պատրաստ չեն կամ չունեն անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցներ՝ ձեռք բերելու ժամանակակից մրցունակ տեխնոլոգիաներ կամ գործարաններ: Այդ պահանջարկը կարելի է լրացնել նշված սխեմայով ՀՀ Կենտրոնական բանկի և այլ պետական ինստիտուտների աջակցությամբ, համապատասխան ապահովագրություն իրականացնելու և ռիսկերի կառավարման ճանապարհով:

Ներկայումս, հայկական ձեռնարկությունները միայն Հայաստանում արտադրվող արտադրանքն են արտահանում, չվաճառելով Հայաստանում կամ ԵԱՏՄ ցանկացած երկրում առկա ծառայությունները և տեխնոլոգիաները աշխարհի այլ երկրներին:

Մյուս կողմից, մենք կկարողանանք տրամադրել ֆինանսական գործիքներ, որոնք թույլ կտան գործարանները և սպասարկման տեխնոլոգիաները արտահանել ու վաճառել այլ օտարերկրյա պետություններին:

Պահանջվող այդ ֆինանսավորումը պետք է երաշխավորվի, պետք է կատարվի համապատասխան պատշաճ ուսումնասիրություն, որպեսզի ռիսկը կարողանա գնահատվել և մեղմվել, մինչև ֆինանսավորման հաստատումը: Կարող են վերլուծվել հաճախորդի, մատակարարի ընտրությունը և վարկավորման ուղեցույցները և կարող է իրականացվել լավագույն լուծումը, ինչպիսիք են՝ հաճախորդի որակավորումը (ներառյալ, բայց չսահմանափակվելով սեփական կապիտալի պահանջարկը), վարկի արժեքը, ձեռքբերման արժեքը, վարկի չափը, պարտքի մարումը և վարկի ժամկետի ամորտիզացիան ու այլ հատուկ վարկային ուղեցույցները, որոնք կարող են ընդունվել և թույլ տալ ռիսկի մեղմացում:

Ներկայումս Եվրամիության երկրները ունեն ծրագրեր, որոնք թույլ են տալիս իրենց գործարարներին ԵՄ պայմաններով և համաձայնագրերով վաճառել տեխնոլոգիաներ, գործարաններ և ծառայություններ: Օրինակ, տեխնոլոգիաները որոնք Իտալիայից են, կարող են վաճառվել Աֆրիկայում, Ասիայում կամ Լատինական Ամերիկայում կամ ցանկացած այլ վայրում, օրինակ Իսպանացու միջոցով: ԵՄ անդամ երկրների ձեռնարկությունները օգտագործում են ԵՄ շրջանակում գոյություն ունեցող բոլոր ֆինանսական գործիքները, ինչպիսիք են Իսպանիայի ֆինանսական հաստատությունները և Իտալիայից և Իտալիայում վաճառվող գործարանները և տեխնոլոգիաները: Այս տիպի ֆինանսավորումների մեծ մասը կամ ֆինանսավորված են երկրի արտահանման վարկային գործակալության կողմից և / կամ ապահովագրված են ու ֆինանսավորումը տրամադրվում է ԵՄ-ում գործող ֆինանսական հաստատությունը, ինչպիսին է օրինակ՝ Deutsche Bank-ը: Սակայն նման ֆինանսավորումը կհաստատվի ԵՄ երկրներում գործող համապատասխան արտահանման վարկային պետական հաստատության կողմից, արտահանման վարկի երաշխիք կամ ապահովագրական քաղաքականություն ստանալուց հետո:

Այդպիսի ֆինանսական գործիքները կարող են ստեղծվել և օգտագործվել Հայաստանի կենտրոնական բանկի կողմից, ինչպես նաև կարող են ֆինանսավորվել Հայաստանի առևտրային բանկերից, Հայաստանի կենտրոնական բանկից և/կամ եվրասիական միության անդամ պետություններում որևէ այլ առևտրային կամ կենտրոնական բանկի կողմից, կամ երկրի ավելի քան մեկ բանկերի և կենտրոնական բանկերի մասնակցությամբ՝ ֆինանսավորելու գործարանների, տեխնոլոգիաների կամ ծառայություն մատուցելու արտահանումը:

Գնորդներին կամ համապատասխան հաճախորդներին կտրամադրվեն բավարար և ընդունելի երաշխիքներ, ու նման վարկային ռիսկը կգնահատվի առևտրային բանկերի ու հարգված կենտրոնական բանկերի կողմից:

Մեկ այլ օրինակ կարող է լինել հետևյալը. Հայաստանը չունի օվկիանոս կամ ուղղակի ելք դեպի ծով, սակայն ունի շատ զարգացած ձկնաբուծական տեխնոլոգիա: Ոչ շատ երկրներ ունեն այս տեսակի տեխնոլոգիա: Այս տեխնոլոգիան կարող է վաճառվել, և որոշ հումքի տեսակներ, ինչպիսին է օրինակ ձկների համար կերը, կարող է տրամադրվել Հայաստանի կամ ցանկացած այլ եվրասիական երկրների կողմից:

Այդ ձեռնարկությունները կարող են նաև լինել հարկ վճարողներ Հայաստանում, որտեղ վաճառքի ու ծառայություններից ստացված եկամուտները կարող են նաև մեծացնել աշխատավարձը, բացի այդ հայ փորձագետները կարող են նաև մեկնել այլ երկրներ՝ նմանատիպ գործարանների և տեխնոլոգիաների ներդրումը իրականացնելու համար: Դա կստեղծի նոր աշխատատեղեր, տնտեսության ընդլայնում և հարկային եկամուտների մուտքեր ՀՀ Կառավարության համար, ինչպես նաև կխթանի արդյունաբերական տեխնոլոգիաները և արտադրական գործարանները:

8. Արտադրական պարկերը որպես արդյունաբերական ձեռնարկությունների վերագործարկման և ՓՄՁ զարգացման կարևորագույն ուղի (հատված Գ. Մակարյանի հոդվածից)

Խոշոր ձեռնարկությունների վերագործարկման և փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության զարգացման արմատապես նոր սխեմա կարող է դառնալ խոշոր ձեռնարկություններում արտադրական պարկերի հիմնադրումը: Խոշոր ձեռնարկությունների շենքային, արտադրական, ենթակառուցվածքային հնարավորությունները կօգտագործվեն նվազագույն ծախսերով ՓՄՁ-ների համար և նրանց միջոցով կխթանվեն փոքր արտադրություններ:¹⁸

Փաստորեն արտադրական պարկերը կհանդիսանան նոր ենթակառուցվածքներ, որոնց շնորհիվ կխթանվեն հետևյալ խնդիրների լուծումները, որոնք ստորև ներկայացված են:

1. տեխնոլոգիա-տեխնիկական
2. կադրային
3. ֆինանսական:

Տեխնոլոգիա-տեխնիկական են համարվում ինկուբատոր հիմնադրամը IT ոլորտում, Ինովացիոն տեխնոլոգիական կենտրոնը, Վիսսվեր տեխնոպարկը, տարբեր առևտրային տներն ու սուպերմարկետները, կամ արտադրական պարկերը նախկին խոշոր ձեռնարկությունների բազայի վրա:

Չարգացող մի շարք ոլորտների՝ սնունդ (հյութեր, պահածոներ, մսամթերք, կաթնամթերք, մուրաբաներ, ջրեր, խմիչքներ՝ գարեջուր, գինի, օղի, կոնյակ), Էլեկտրական սարքեր, հաստոցներ, կաղապարների արտադրություն, շինարարական նյութերի արտադրություն և շինարարություն, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և հաղորդակցության միջոցներ, հանքարդյունահանում և վերամշակում, քարի արտադրություն, քիմիական նյութերի, ներկերի կոսմետիկական միջոցների արտադրություն, ապակյա տարաների և շշերի արտադրություն և այլ ձեռնարկությունները հաջողությամբ մրցակցում են միջազգային շուկաներում (Եվրոպական, ԵԱՏՄ և այլն), այդ ընկերությունների գերակշռող մասն ունեն միջազգային որակի սերտիֆիկատներ ISO 9001 կամ ISO 22000 (սննդամթերքի անվտանգություն) կամ CE :

Հայկական շուկայի առանձնահատկություններում անշուշտ անհրաժեշտ է նաև նշել, որ առկա են գործարարության Էական խոչընդոտներ, որոնք պայմանավորված են մի կողմից հաճախ փոփոխվող օրենսդրությամբ (հատկապես գործարարությանն առնչվող) և մյուս կողմից՝ այդ փոփոխությունների իրազեկման, դրանց հասանելիության և վարչարարական կիրառման ոչ լիարժեքությամբ, բացի այդ հարկ է նշել արտահանման դժվարությունները, արտաքին

¹⁸ «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ և կառավարում» պարբերական. հոդվածների ժողովածու հատոր 3, 2003թ, հոդվածի հեղինակ Գ. Ա. Մակարյան, էջ 168-173

շուկաների մասին տեղեկատվությունների հայթայթումը, շուկայում մոնոպոլիստների և ստվերային գործող կազմակերպությունների առկայությունը, ինչպես նաև կոռուպցիան, որոնք որոշակիորեն խաթարում են զարգացող տնտեսության տեմպերը, առաջացնելով մեր օրինական մտահոգությունը: Հարկ է նշել նաև բիզնեսին խոչընդոտող ոչ պետական մարմինների մասին, ինչպիսին են կապը և հեռահաղորդակցությունը, տրանսպորտային սպասարկումը և ջրամատակարարումը:

Այսպիսով, խոշոր ընկերությունները կիանդիսանան գլոբալ ծառայություններ տրամադրողներ և իրենցում առկա մեխանիկական, գործիքաշինական արտադրամասերը կամ օժանդակ այլ ենթակառուցվածքները կօգտագործվեն իրենցում տեղակայված ՓՄՁ-ներին ինժեներական և տեխնիկական ծառայություններ տրամադրելու համար, որոնց շնորհիվ տեղակայված ՓՄՁ-ների միջոցով կխթանվեն բազմաթիվ փոքր արտադրությունները, ներքին և արտաքին շուկաների պահանջարկը ապահովելու համար:

Եզրակացություններ և առաջարկներ

1. Սույն հետազոտության շրջանակում ուսումնասիրվել է խորհրդային ժամանակների ՅՍՄՐ արդյունաբերությունը, հատկապես մեքենաշինության բնագավառում, որը ներառում է իր մեջ շուրջ 16 ենթաճյուղեր: Պարզվել է, որ Հայաստանի արդյունաբերության զարգացման լավագույն ժամանակաշրջան է համարվել 1970-1990թթ-ը: Այդ ժամանակներում արդյունաբերության մասը Հայաստանի Հանրապետության ՀՆԱ-ի մեջ կազմել է շուրջ 67%, որը թողարկվել է 5600 ձեռնարկությունների և արտադրական միավորումների շնորհիվ:
2. Այդ գործարանները ներկայումս իրենց տեխնիկական հագեցվածությամբ դեռևս գտնվում են 1960-1990թթ տեխնիկական վերազինման մակարդակում, այսինքն՝ առկա հաստոցները և տեխնոլոգիաները ունեն միջինը 45 տարվա հնություն: Դրանք մաշված են, հաճախ կորցրել են իրենց ճշտությունները, արտադրողականության մակարդակը ցածր է և էներգախնայողական չեն: Սակայն այդ հաստոցների և տեխնոլոգիաների որոշակի մասը կարող է օգտագործվել ՓՄՁ-ների կողմից տեղական փոքր արտադրությունների, վերանորոգումների և միջին մրցունակության արտադրանքներ թողարկելու համար:
3. Սույն վերլուծությունը պարզել է, որ խորհրդային ժամանակներից ժառանգությունն ստացված ձեռնարկությունները հիմնականում մրցունակ չեն իրենց խորհրդային ժամանակներից եկող արդյունաբերական ճյուղերում թողարկելու մրցունակ արտադրանք, քանի որ պահպանվել են միայն շենք, շինությունները և ենթակառուցվածքները, իսկ արտադրական սարքավորումները հնացած են կամ ունեն որոշակի վերանորոգման կարիք և ունեն ցածր ճշտություն և արտադրողականություն: Այդ գործարանների մի մասը տրոհվել է և վաճառվել է ու ձևավորվել են նոր արտադրությունները, ինչպիսին է օրինակ Երևանի Ծենգավիթ համայնքում գտնվող Նախկին Էլեկտրոն գործարանը: Տրոհման և վաճառքի արդյունքում ստեղծվել են 3 նոր գործարաններ՝ «Էլբատ», որը ժամանակակից տեխնոլոգիաների հիման վրա թողարկում է ավտոմեքենաների մարտկոցներ, «Արարատ Սննդի կոմբինատ», որը թողարկում է Արարատ հյուրեր, պահածոներ և վերջապես «Էլեկտրոն» գործարան, որը գործում է Նախկին Էլեկտրոն գործարանի բազայի հիման վրա:
4. Ըստ հարցումների տնօրենների և ինժեներական ծառայությունների մասնագետների շրջանում, ձևավորվել է այն միտքը, որ ՀՀ-ում կարելի է կազմակերպել տարբեր ինժեներական ծառայություններ և նոր ժամանակակից արտադրությունները, կիրառելով SS և նոր 3D տեխնոլոգիաները, ինչպես նաև ինժեներական մրցունակ միտքը՝ մեքենաշինության տարբեր բնագավառներում, որոնք հանդիսանում են ամենամտքատար ոլորտները: Այդ դեպքում թերևս միայն անհրաժեշտ կլինի ներմուծել տարբեր տեսակի շարժիչներ և մարտկոցներ: Մնացած բոլոր բաղադրիչները կարող են ստեղծվել ՀՀ-ում: Այդ արտադրությունները քանակական տեսանկյունից կարող են լինել ոչ մեծ, սակայն օժտված կլինեն ավելացված բարձր արժեքով:
5. Սկզբնական շրջանում արդյունաբերության և կրթության խթանման լավագույն հնարավորություն կարող է դիտարկվել հավաքման տարբեր արտադրությունների կազմակերպումը ՀՀ-ում, տեղական և ներկրված բաղադրիչների և նյութերի հիման վրա:
6. Ժամանակակից քիմիական արդյունաբերական «Նաիրիտ» քաղաքի հիմնադրում ներկայիս չգործող Նաիրիտ գործարանի տարածքում, օգտագործելով անհրաժեշտ ենթակառուցվածքները և կոմունիկացիաները (Էլեկտրական ենթակայան, ջուր, գազ,

կոյուղի և այլն): Առաջարկը վերաբերում է շուրջ 100 քիմիական փոքր գործարանների տեղակայմանը նշված տարածքում, որպես քիմիական արդյունաբերական քաղաք-համալիրի մաս՝ իր մեջ ներառելով ՀՀ տնտեսության և արտահանման համար անհրաժեշտ քիմիական նյութերի արտադրությանը: Մասնավորապես՝ քիմիկատներ մետաղների մշակման համար, քիմիկատներ գյուղատնտեսության համար, պոլիմերային նյութեր, սոսինձներ, մեկուսիչներ և այլն: Քիմիական քաղաքի վերաբերյալ տեղեկատվությունը կրում է առանձին տարբերակ:

7. Արդյունաբերության զարգացման հիմնադրամի ստեղծում՝ պետական աջակցությամբ:
8. Հանքարդյունաբերության շրջանակում, ձուլարանների և գտման տեխնոլոգիաների միջոցով մաքուր մետաղների ստացումը:
9. Նյութաբանության ոլորտի խթանումը՝ նոր նյութերի ստացման տեխնոլոգիաներ և մաքուր նյութեր/մետաղներ, որոնք պահանջարկված են համաշխարհային տնտեսության մեջ:
10. Ինժեներական լուծումների զարգացում և կիրառում տարբեր արտադրանքների ստեղծման կամ տեխնոլոգիական զարգացումների համար, մեքենաշինության, գյուղատնտեսության և ծառայությունների ոլորտում: Ինժեներական լուծումները կարող են Էականորեն խթանվել ՀՀ-ի Ինժեներա-կոնստրուկտորական բյուրոյի, ստեղծվող Ինժեներական քաղաքի, Հայաստանի Ազգային Պոլիտեխնիկական համալսարանի, Հայ-ռուսական սլավոնական համալսարանի, Հայաստանի ազգային Ագրարային համալսարանի, Երևանի տեխնոլոգիական ինստիտուտ հիմնադրամի և Հայաստանում Ամերիկյան Համալսարանի արդյունաբերական ճարտարագիտություն (industrial ingeenering) ֆակուլտետի և ՀՀ այլ ԲՈՒՀ-երի հետազոտական կենտրոնների միջոցով:
11. SS կիրառմամբ, արդյունաբերական և այլ նշանակության սարքերի հեռահար կառավարման ծրագրերի և ինժեներական լուծումների մշակումը և կիրառությունը ՀՀ-ում և արտահանման նպատակով:
12. Խոշոր արդյունաբերական նախկին գործարանների բազայի վրա արտադրական պարկերի ստեղծում:
13. Կոմպոզիտային նյութերի արտադրության խթանում մեքենաշինության, ավտոմոբիլաշինության, գյուղատնտեսության (ջերմոցների կառուցում), ճանապարհաշինության և քաղաքաշինության համար:
14. Հայաստանի Ազգային Պոլիտեխնիկական համալսարանը կարող է ապագայում վերածվել յուրովի ինժեներական քաղաք-կենտրոնի՝ ավելի լայն ուղղություններով, ինժեներական կրթության և ինժեներական հետազոտական աշխատանքների համար:
15. Էլեկտրատեխնիկայի արդյունաբերության բնագավառում զգալի պահանջարկ ունեցող արտադրանքների խթանում, մասնավորապես՝ գազաեռակցման այրիչներ, գազակտրիչներ, գազաբոցային կտրման մեքենաներ, որոնք օգտագործվում են գազամուղերի, նավթամուղերի կառուցման, վերանորոգման և մատակարարման խողովակաշարերի անցկացման համար: Էլեկտրաեռակցման սարքեր՝ կեմպի (CO), արգոնի և սովորական եռակցման համար տարբեր հոսանքների և լարման համար: Էլեկտրաեռակցման համար Էլեկտրողների արտադրության կազմակերպումը:
16. Հատուկ նշանակության ավտոմեքենաների արտադրության խթանում, խոհանոցային, առողջապահական, շտապ օգնության նպատակների ՀՀ-ում ներկայումս կազմակերպված Է «Ալյանս» ազատ տնտեսական գոտու տարածքում, այժմ արտադրությունը գտնվում է

անհրաժեշտ փաստաթղթավորման և թույլտվությունների ստացման փուլում: 2019թ-ին նախատեսվում է թողարկել նվազագույն 20 կահավորված մեքենա: 2021թ-ից սկսված նախատեսվում է բաղադրիչների մի մասը արտադրել Հայաստանում: ¹⁹

17. Անհրաժեշտ է արձագանքող կառավարություն՝ աջակցության համապատասխան գործիքակազմը ապահովելու համար, այն է՝ օրենսդրական փոփոխություններ, անհրաժեշտ որոշումների ընդունում, աջակցման գործիքակազմի ստեղծում, արդյունաբերական ձեռնարկատիրության համար մարդկային կապիտալի զարգացում և միջպետական համաձայնագրերի միջոցով շուկաների հասանելիության ապահովում:
18. Անհրաժեշտ ռազմավարությունների մշակում, եղածների վերանայում, հատկապես՝ արդյունաբերության զարգացման բնագավառում «Վաշինգտոնյան կոնսենսուսի» վերլուծական արդյունքների հիման վրա: Բացի այդ Էականորեն վերանայել հարկային օրենսդրության, Աշխատանքային օրենսգրքի, ՓՄՁ ռազմավարության և գործիքակազմի ներկա անկատարությունները: Էականորեն վերանայել օտարերկրյա ներդրողների մասով աջակցման գործիքակազմի պատասխանատուների ցանկը և մեկ պատուհանի սկզբունքով սպասարկման հնարավորությունները: Մասնավորապես Հարկային օրենսդրության տեսանկյունից առաջարկում ենք կիրառել շահութահարկի և ԱԱՀ-ի վճարման հետաձգումը մի քանի տարով, ծրագրի հիմնական իրականացնողի համար, ելնելով այն հաշվարկից, որ ծրագրի շղթայում ընդգրկված ընկերությունները իրենց մասով յուրաքանչյուրը վճարում են բոլոր հարկերը:
19. Խթանել կանանց կրթությունը արդյունաբերական մասնագիտություններով և աշխատաշուկայում նրանց ինտեգրումը արդյունաբերական ոլորտներում:
20. Ապահովել արդյունաբերական ծրագրերի համար ֆինանսների հասանելիությունը, մատչելիությունը, արժույթի փոխանակման կուրսերի ապահովագրությունը՝ արդյունաբերական ծրագրի սկզբից մինչև վերջ շղթայում, գումարային մեծ տարբերություններ չառաջացնելու նպատակով:
21. Անհրաժեշտ է, որ Հայաստանի դեպքում տարբեր ֆորումների և գործարար հանդիպումների կամ բարձր մակարդակի հանդիպումների ընթացքում ոչ միայն ներկայացվի ՀՀ ներդրումային գրավչությունը, այլև նաև ներկայացվեն ինժեներական լուծումների և ծառայությունների տեսականին: Եթե ներդրումների դեպքում մենք խնդրում ենք գալ ներդրումներ կատարել մեր երկրում, ապա ինժեներական ծառայությունների դեպքում՝ մենք ենք առաջարկողը:

¹⁹ <http://www.aacatertruck.com/our-trucks/foreign-models/>

Հավելված 1

Մեքենաշինություն, էլեկտրոնիկա, էլեկտրատեխնիկա, սարքաշինություն, քիմիական արդյունաբերություն, հաստոցաշինություն ոլորտների հորհրդային Հայաստանի խոշոր ձեռնարկություններ՝

1. Հայէլեկտրամեքենա
2. Մարս /ազատ տնտեսական գոտի/
3. Բազալտ /տրոհվել է, պետք է ճշտել ինչ է մնացել/
4. Էլեկտրոն
5. Տրանզիստոր ԳԱՄ
6. Սիրիուս
7. Հրազդան մեքենա /տրոհվել է մի քանի ընկերությունների/
8. Մերգեյանի ինստիտուտ
9. Պոլիվինիլացետատ
10. Վանաձորի քիմիական գործարան
11. Էլեկտրապարատների գործարան
12. Ավիացիոն համալիր /դարձել է Մերիդիան կենտրոն/
13. Էլեկտրաճշգրիտ Սարք գործարան
14. Օրբիտա
15. Երևանի ոսկերչական գործարան
16. Կանազ ալյումինի գործարան
17. Երևանի ֆրեզերային գործարան
18. Երևանի հաստոցաշինական գործարան
19. Չարենցավանի հաստոցաշինական գործարան
20. Չարենցավանի գործիքաշինական գործարան
21. «Ադբյուր» ԳԱՄ
22. Կենտրոնաձույլ գործարան
23. Չարենցավանի ավտոբեռնիչների գործարան
24. Չարենցավանի Լիզին գործարան
25. Կաբելի գործարաններ (խոշոր 3 հատ՝ 2 հատ Երևանում, 1 հատ՝ Գավառում)
26. Գավառի կոնդենսատորի գործարան
27. Ավտոդողերի գործարան
28. Երևանի կապի միջոցների ինստիտուտ
29. Էլեկտրաշարժիչների գործարան
30. Էլեկտրապարագաների գործարան
31. Ինտերստանոկ /նախկին Երևանի Հայհաստոց գործարան/
32. Էլլիպս
33. Մշակ հաստոցաշինական գործարան /ճշգրիտ ճարտարապետություն/
34. Գոհար մետաղամշակման և կաղապարների գործարան
35. Կոմետա
36. Էլեկտրասարք
37. Ալմաստ գործարան
38. Էջմիածնի Էլեկտրոն գործարան
39. Ավտոդողերի գործարան
40. Գորիսի Գամմա գործարան
41. Էլեկտրալամպերի գործարան
42. Հիդրոհաղորդակ
43. Պոմպերի գործարան
44. Ավտոդետալ
45. Ռետինոտեխնիկական գործարան
46. Ավտոդողերի գործարան
47. Երևանի ժամացույցի գործարան
48. Գեղարվեստական իրերի գործարան
49. «Արմավիր» հիդրոապարատների գործարան
50. Երևանի ռելեի գործարան
51. ԵՐԱՉ ավտոգործարան
52. Չարենցավանի գործիքաշինական գործարան
53. Աշտարակի Նիզ ռազյոմների գործարան
54. ԵրՖի
55. Աշտարակի ռադիոֆիզիկայի ինստիտուտ
56. Բյուրականի աստրոֆիզիկայի ինստիտուտ
57. Երևանի մետաղական գործիքների գործարան (MET ՈՅ)
58. Մաքուր երկաթ
59. ВНИИКЭ
60. Դավիթաշենի «Արաքս» գործարան
61. Լուսակերտի փականների գործարան
62. Ակսոն գործարան /Երևան/
63. «Մասիվ» ռազյոմների գործարան
64. Աստրո գործարան
65. Լազերային տեխնիկա /հիմա Պիրկալ/
66. «Անի» ԳԱՄ /մագնիտոֆոնների գործարան/
67. Երևանի Էլեկտրոնիկայի գիտահետազոտական ինստիտուտ

68. Գիտաարտադրական միավորում
«Նորք»
69. Էջմիածնի պլաստմասայի գործարան
70. Չվարթնոցի «Ռաստր» գործարան
71. Հրազդանի Կեչառկ /ռադիոմասերի
գործարան/

72. «Դվին» Գիտահետազոտական
միավորում
73. Աբովյանի «Հակիթ» գործարան
74. Ավտոգենմաշ

Հավելված 2

ՀՀ խորհրդային ժամանակների և ներկա արդյունաբերական ձեռնարկությունների տնօրենների /սեփականատերերի, տնտեսագետների ցանկը, որոնց հետ կատարվել են տարբեր մակարդակների քննարկումներ

1. Միեր Մարկոսյան	12. Համլետ Դանիելյան
2. Էդիկ Գրիգորյան	13. Կարեն Սարգսյան
3. Կարեն Գրիգորյան	14. Գառնիկ Աթոյան
4. Արմեն Տեր-Պետրոսյան	15. Գագիկ Մակարյան
5. Հակոբ Բաղդասարյան	16. Թաթուլ Մանասերյան
6. Գագիկ Ներսիսյան	17. Երեմ Չախոյան
7. Հովիկ Թոքմաջյան	18. Սուրեն Զիբուխյան
8. Գագիկ Սարգսյան	19. Արամ Սալաթյան
9. Աշոտ Սահրադյան	20. Աշոտ Մարկոսյան
10. Վարդան Բոստանջյան	21. Կարեն Վարդանյան
11. Արմեն Եգանյան	

Հավելված 3

ՀՀ-ՈՒՄ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԵԼ ԱՎՏՈՄՈԲԻԼՆԵՐԻ ՀԱՎԱՔՄԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ծրագրի նկարագիր: Ավտոմոբիլային արդյունաբերությունն ունի շատ բարձր մոլտիպլիկատիվ նշանակություն տնտեսության զարգացման համար, քանի որ ժամանակակից ավտոմոբիլային արդյունաբերությունը պահանջում է բարձր տեխնոլոգիաների, որակյալ աշխատուժի և բարձրորակ նյութերի կիրառություն:

Աշխարհի փորձը ցույց է տալիս, որ նման արդյունաբերության ժամանակ օգտագործվող նյութերի և բաղադրիչների (կոմպլեկտացիաների) քանակը հասնում է շուրջ 3000 տեսակի: Մասնավորապես՝ Թուրքիայում տեղակայված Մերսեդես ֆիրմայի ջիպ և ավտոբուս արտադրող գործարանի օրինակով, որն ունի ընդհանուր 5000 աշխատող, օգտագործում է շուրջ 3000 տեսակի բաղադրիչներ և նյութեր: Դրանք սկզբում ներմուծվում էին Գերմանիայից, այնուհետև տարիների ընթացքում Թուրքիան կազմակերպում է տեղական

արտադրությունները և այժմ պահանջվածի 80%՝ շուրջ 2400 բաղադրիչներ, արտադրվում են Թուրքիայում: Այդ կազմակերպությունների ներքո, որոնք ապահովում են այդ պատվերները, աշխատում է շուրջ 1.7 մլն. մարդ: Այսինքն, 5000 աշխատող ունեցող գործարանը ստեղծել է խոշոր արդյունաբերական կլաստեր, որտեղ աշխատում է 1.7 մլն. մարդ և խթանված է արդյունաբերական տարբեր ճյուղերի զարգացումը (ներկեր, մետաղական կառուցվածքներ, սարքեր, կաշի, լարեր և այլն):

Ելնելով նման մոդելի հաջողությունից առաջարկում ենք ՀՀ-ում ավտոմեքենաների հավաքման արտադրություններ կազմակերպել սկզբնական շրջանի համար:

Մետաղի ջարդոնի առկա մեծ քանակը Հայաստանում հեշտացնում է նման արտադրության կազմակերպումը: Բացի այդ դեռևս ՀՀ-ում առկա է Էժան և որակյալ աշխատուժ, որոնց թվաքանակը և որակը կարելի է բարելավել կրթական չափորոշիչների լավացման և կրթության ոլորտում պետական պատվերների տեղակայման ճանապարհով:

Ծրագրի սպասվող արդյունքները

1. Միջազգային համագործակցության խթանում, մասնավորապես դա կարող է լինել Գերմանիայի հետ;
2. հարյուրավոր նոր աշխատատեղերի ստեղծում;
3. նոր նյութերի և բաղադրիչների խթանում;
4. ճարտարագիտական մտքի և դիզայնի խթանում;
5. կրթության որակի խիստ բարելավում;
6. երիտասարդության զբաղվածության խթանում;
7. աշխատանքային միգրացիայի կանխարգելում;
8. արտահանման խթանում;
9. Հայաստանի վարկանիշի բարձրացում:

ՀՀ-ն վերջին տարիներին ներմուծում է տարեկան մոտ 46-47 հազար մեքենա, որոնց որոշակի մասը հանդիսանում են եվրոպական արտադրության մեքենաներ:

Կարելի է նախատեսել շուրջ 10.000 ավտոմեքենայի տարեկան արտադրություն (հավաքման արտադրության տեսքով) ՀՀ-ում: Տվյալ գործարանի տարեկան շրջանառությունը կկազմի շուրջ 100 մլն. ԱՄՆ դոլար (մեկ մեքենայի ինքնարժեքը շուրջ 10000 ԱՄՆ դոլար դեպքում, միջին դասի մեքենայի դեպքում):

Միայն այսպիսի արտադրության շրջանակում տվյալ գործարանում կարող է աշխատել մոտ 400 աշխատող:

Հավելված 4

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՈՂԵՐՆԻԶԱՑԻԱՅԻ ԾՐԱԳԻՐ

Ծրագիրը պետք է ունենա իրականացման 3 փուլեր:

Առաջին փուլ. ՀՀ-ն ազատել թափոններից՝ կուտակված արդյունաբերական թափոններ, երկրորդական նյութեր և աղբի տարբեր տեսակներ:

Երկրորդ փուլ. Առաջին փուլում նշված թափոնների հիման վրա կազմակերպել վերամշակման արտադրություններ և արդյունաբերական գործարաններ, այնպիսին որոնց

արտադրանքները պետք են գալու այլ արդյունաբերական գործարանների վերազինման համար:

Երրորդ փուլ. ՀՀ հետխորհրդային և խորհրդային ժամանակների գործարանների վերակառուցում և վերազինում, ՀՀ-ում թողարկվող տեխնիկայի միջոցով և թափոնների վաճառքից առաջացած եկամուտների հաշվին:

Առաջին փուլի նկարագիր: ՀՀ-ում վերջին տասնամյակների ընթացքում կուտակվել են արդյունաբերական թափոնների և արդյունաբերական ու կենցաղային աղբի հսկայական քանակներ: Օրինակ՝

1. շուրջ 0.5-1.0 մլն. տոննա մետաղի ջարդոն,
2. թղթի և ստվարաթղթի թափոններ,
3. քարի հանքերում կուտակված քարերի թափոններ՝ միլիոնավոր տոննաներով,
4. այլ արդյունաբերական աղբ,
5. կենցաղային աղբ-սննդային տեսակի (ամեն օր),
6. պլաստիկ թափոններ,
7. գունավոր մետաղների թափոններ,
8. կենցաղային սարքերի և արդյունաբերական սարքավորումների թափոններ,
9. փայտե թափոններ,
10. հանքարդյունաբերական ծագման մետաղական թափոններ:

Այս տեսականու հիման վրա ՀՀ-ում հիմնադրել թափոնները վերամշակող և արդյունաբերական նշանակության նոր գործարաններ՝

1. մետաղամշակման և մեքենաշինական գործարաններ (Գերմանիայի հետ համատեղ) Էժան մետաղի ջարդոնի հիման վրա,
2. աղբի վերամշակում- բիոգազի և էլեկտրականության ստացում,
3. կենցաղային սննդային աղբի հիման վրա օրգանիկ պարարտանյութերի արտադրություն, կոմպոստավորման ճանապարհով,
4. պոչամբարներից գունավոր և այլ մետաղների կորզում,
5. պլաստիկ թափոններից երկրորդական հումքի և նոր արտադրանքի թողարկում, օրինակ շինարարական նշանակության և գյուղատնտեսության համար:
6. փայտի թափոնների հիման վրա փայտի վերամշակում, մասնավորապես թեփի ստացում և հիման վրա շինարարական նյութերի արտադրություն:

Երկրորդ փուլում՝ արդյունաբերական այնպիսի ապրանքների թողարկում, որոնք անհրաժեշտ են հայկական արդյունաբերական ձեռնարկությունների հետագա վերազինման համար, այն է՝

1. մետաղամշակման հաստոցների արտադրության համար մեքենաշինական գործարանների հիմնում ,
2. գյուղատնտեսական գործիքների և մասերի արտադրությունների հիմնում,
3. շինարարական տեխնիկայի հիմնամասերի կամ մասերի արտադրությունների հիմնում,
4. գործիքների խառը տեսակների արտադրություն գործիքաշինական գործարանի հիմնադրման ճանապարհով,
5. ավտոմեքենաշինության ոլորտում հավաքման արտադրությունների հիմնում, ներմուծված բաղադրիչների հիման վրա: Ավտոմեքենաշինության համար առանձին մետաղական մասերի արտադրության կազմակերպում:

6. շինարարական նյութերի արտադրություն՝ երկրորդական պլաստիկ հումքի հիման վրա՝ խաղողի այգիների սյուներ, բլոկներ, մայթերի սալիկներ, գետնահորերի կափարիչներ և այլն:
7. ճանապարհային նշանների և կոնստրուկցիաների արտադրության կազմակերպում,
8. շինարարական և ենթակառուցվածքների համար հատուկ կոնստրուկցիաների արտադրություն,
9. օրգանական պարարտանյութերի արտադրություն,
10. ուսումնական նշանակության սարքերի և գործիքների արտադրություն,
11. այլ փորձարարական արտադրությունների կազմակերպում,
12. տարբեր նախապատրաստուկների արտադրությունների կազմակերպում:

Երրորդ փուլում. Լիզինգի, Էժան վարկերի և վարկերի սուբսիդավորմամբ, ՀՀ արդյունաբերական ձեռնարկությունների վերակառուցում, առողջացում և վերագինում, հատկապես խորհրդային ժամանակների գործարանների համար:

Սպասվելիք արդյունքներ ընդհանուր մոդեռնիզացիայից

1. հազարավոր աշխատատեղերի ստեղծում,
2. Հանրապետությունը աղբից մաքրում, շրջակա միջավայրի պաշտպանություն,
3. սեփական նոր արտադրությունների հիմնում,
4. առկա գործարանների մոդեռնիզացում,
5. արդյունաբերական ապրանքների թողարկման ծավալի սրընթաց աճի ապահովում,
6. ներմուծմանը կրճատում և արտահանման աճի ապահովում,
7. ՀՆԱ-ի աճի ապահովում,
8. պետական բյուջեի մուտքերի ավելացում,
9. միջազգային կոնվենցիաների, այդ թվում GSP+ արտոնյալ համակարգի առնչվող կոնվենցիաների, պահանջների կատարում,
10. Միջազգային համագործակցության ընդլայնում:

Հավելված 5

Հնարավոր արդյունաբերական նոր արտադրանքների ցանկ:

1. Հեղուկ ապակի
2. Կալցիումի կարբոնատ
3. Սիլիցիումի օքսիդ
4. Կիսահաղորդիչային սարքերի համար հատուկ նյութեր սիլիցիումի օքսիդի հիման վրա
5. Ցուցիչ (датчик), այդ թվում քիմիական բաղադրիչների որոշող
6. Ցուցիչներ գյուղատնտեսության համար
7. Չափիչ զանազան սարքեր տարբեր բնագավառների համար՝ այդ թվում N-կողերներ
8. Տարբեր նշանակության կաղապարներ
9. Կատարող հանգույցներ
10. Կապի միջոցներ, այդ թվում ռադիո կապի
11. Ռադարային տեխնիկա
12. Նավագնացության միջոցներ (навигация)
13. Նոր տիպի նյութեր

14. Նոր տեսակի շինանյութեր, այդ թվում կոմպոզիտներ, կոմպոզիտային նյութերից պատրաստվող կառուցվածքներ
15. Ավտոպահեստամասեր
16. Գազացրիչներ
17. Եռակցման սարքավորումներ
18. Էլեկտրոդների արտադրություն
19. Փականների արտադրություն
20. Էլեկտրամոբիլների արտադրություն
21. Էլեկտրական մեքենաների արտադրություն
22. Էլեկտրական բարձիչների արտադրություն
23. Օպտիկական սարքեր
24. Աղբի այրման վառարաններ
25. Չրագործական խելացի (SMART) տիպի սարքավորումներ
26. Պաշտպանության վիրտուալ համակարգեր
27. Փորձարարական սարքեր
28. Արևային պանելների և ջրատաքացուցիչների օպտիմալացման հանգույցներ
29. Խելացի (SMART) \$երմաներ
30. Խելացի (SMART) ջերմոցներ
31. Խելացի (SMART) վերելակներ
32. Ուսումնական նշանակության սարքավորումներ, համակարգեր

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայկական սովետական հանրագիտարան Հատոր 2
2. Հայկական սովետական հանրագիտարան Հատոր 7
3. Հայկական սովետական հանրագիտարան Հատոր 4
4. Արդյունաբերական քաղաքականության հիմնախնդիրները եվ գերակայությունները http://www.noravank.am/upload/pdf/8.Ashot_Yeghiazaryan_21_DAR_05_2013.pdf
5. Rodrik D., Industrial Policy for the Twenty – First Century, Harvard University, september 2004
6. May B., Догоняющая модернизация в современной России // Проблемы теории и практики управления, 2004, № 4, с. 13–16.
7. 1 Филатова М.Г., Структурная перестройка промышленности: сущность, закономерности, механизм государственного регулирования, Екатеринбург, УрОПАН, 1999.
8. Современная национальная промышленная политика России: Сборник материалов. Выпуск 1, М., ИКЦ «Академкнига», 2004, с. 78-86.
9. «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ և կառավարում» պարբերական. հոդվածների ժողովածու հատոր 3, 2003թ, հոդվածի հեղինակ Գ. Ա. Մակարյան, էջ 168-173
10. Աշխատիր Հայաստան ծրագիր
11. <https://newsstand.joomag.com/en/%D4%B1%D5%B7%D5%AD%D5%A1%D5%BF%D5%AB%D6%80-%D5%80%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6-%D5%AE%D6%80%D5%A1%D5%A3%D5%AB%D6%80-work-armenia-initiative/0754359001558958490>
12. IMF Caucasus and Central Asia Update to the Regional Economic Outlook 2019
13. <http://www.aacatertruck.com/our-trucks/foreign-models/>
14. Armenia Investment Map (EV Consulting, October 2018) <http://evconsulting.com/sites/default/files/ArmInvestmentMap2018.pdf>
15. Automotive Engineering as the Key Sector of High-Tech Mechanical Engineering Industry <https://un.am/en/news/870>
16. Which Are The Biggest Industries In Armenia? <https://www.worldatlas.com/articles/which-are-the-biggest-industries-in-armenia.html>
17. Economy of Armenia https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Armenia#Industrial_sector
18. Armenia: A Country Study (1995, US) <http://countrystudies.us/armenia/>
19. Armenia Industrial Production <https://tradingeconomics.com/armenia/industrial-production>
20. Armenia Industry Sectors http://www.economywatch.com/world_economy/armenia/industry-sector-industries.html
21. 30,000 Software Engineers in Armenia by 2025 <https://www.evnreport.com/economy/30-000-software-engineers-in-armenia-by-2025>
22. Comprehensive Study of Manufacturing Industry of Armenia (Avenue Consulting, 2016) https://drive.google.com/file/d/1On96-rOJpLwTjK_PTAwZ2oWnmGDVYqP/view
23. Armenia. Great country, Smart opportunities (KPMG, 2017) <http://eba.am/wp-content/uploads/2017/06/KPMG-Armenia.pdf>
24. Electronics Industry in Armenia (Armenian Development Agency) https://www.armcanchamber.com/members/armenia/Electronics_Industry.pdf
25. Export-Led Industrial Development Strategy: Implementation Review and Recommendations on New Toolset <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/22273/Final0Output.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
26. Industry in Armenia <https://www.focus-economics.com/country-indicator/armenia/industry>

27. Precision Engineering. List of companies in Armenia <http://engineering-armenia.am/en/companies>
28. List of companies of Armenia by industrial sector https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_companies_of_Armenia
29. Հայաստանի մետաղամշակման և մեքենաշինական համալիր https://hy.wikipedia.org/wiki/%D5%80%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%AB_%D5%B4%D5%A5%D5%BF%D5%A1%D5%B2%D5%A1%D5%B4%D5%B7%D5%A1%D5%AF%D5%B4%D5%A1%D5%B6_%D6%87_%D5%B4%D5%A5%D6%84%D5%A5%D5%B6%D5%A1%D5%B7%D5%AB%D5%B6%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6_%D5%B0%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%AC%D5%AB%D6%80
30. Ծանր արդյունաբերություն https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%BE%D5%A1%D5%B6%D6%80_%D5%A1%D6%80%D5%A4%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%A1%D5%A2%D5%A5%D6%80%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6
31. Արդյունաբերությունը Խորհրդային Հայաստանում https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B1%D6%80%D5%A4%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%A1%D5%A2%D5%A5%D6%80%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%A8_%D4%BD%D5%B8%D6%80%D5%B0%D6%80%D5%A4%D5%A1%D5%B5%D5%AB%D5%B6_%D5%80%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B4
32. Գիտական սարքաշինությունը Հայաստանում
33. https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B3%D5%AB%D5%BF%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6_%D5%BD%D5%A1%D6%80%D6%84%D5%A1%D5%B7%D5%AB%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%A8_%D5%80%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B4
34. ՀՀ մեքենաշինություն և մետաղամշակում
35. https://hy.wikipedia.org/wiki/%D5%80%D5%80_%D5%B4%D5%A5%D6%84%D5%A5%D5%B6%D5%A1%D5%B7%D5%AB%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6_%D6%87_%D5%B4%D5%A5%D5%BF%D5%A1%D5%B2%D5%A1%D5%B4%D5%B7%D5%A1%D5%AF%D5%B8%D6%82%D5%B4
36. Г. А Макарян, Г.А Погосов, Г. А Малхасян “Почему она так необходима” «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ և կառավարում» պարբերական. հոդվածների ժողովածու հատոր 3, 2000թ, էջ 162-166
37. Գ. Ա. Մակարյան «Հայկական ձեռնարկությունների արտահանման հնարավորությունները և առկա խոչընդոտները», «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ և կառավարում» պարբերական. հոդվածների ժողովածու հատոր 4.1, 2005թ, էջ 175-179
38. Գ. Ա. Մակարյան «Որակի կառավարման ինստիտուցիոնալ համակարգի նախագծումը մասնագիտական և բարձրագույն կրթության համակարգում», «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ և կառավարում» պարբերական. հոդվածների ժողովածու հատոր 4.1, 2006թ, էջ 235-239
39. «Այլընտրանք» եռամսյա գիտական հանդես, հուլիս-սեպտեմբեր 2018թ, Վահե Ավետիսյան «Ձեռնարկությունների ինովացիոն, SS նախագծերի իրականացման մաթեմատիկական մոդելի մշակումը», էջ 95
40. «Այլընտրանք» եռամսյա գիտական հանդես, ապրիլ-հունիս 2018թ, Չավեն Մկրտչյան «ՕՈՒՆ ներգրավման հիմնախնդիրները ՀՀ հանքարդյունաբերությունում», էջ 261
41. «Այլընտրանք» եռամսյա գիտական հանդես, ապրիլ-հունիս 2018թ, Վանո Ղազազյան «Օտարերկրյա ներդրումների գործառնությունները ՀՀ տնտեսությունում», էջ 389
42. «Այլընտրանք» եռամսյա գիտական հանդես, ապրիլ-հունիս 2018թ, Թաթուլ Մանասերյան «ՀՀ ՌԱՀ-ի համահունչ պետական կառավարման մոդելի բաղադրիչները», էջ 6

43. «Այլընտրանք» եռամսյա գիտական հանդես, հունվար-մարտ 2018թ, Ազատ Գրիգորյան «ՀՀ ներդրումային միջավայրը և օտարերկրյա ներդրումները խթանելու հիմնախնդիրները», էջ 36
44. «Այլընտրանք» եռամսյա գիտական հանդես, հունվար-մարտ 2019թ, Reza Armanpour «Impact of market orientation, learning orientation and innovativeness on the performance of electronic companies based in I.R. Iran», էջ 21
45. «Այլընտրանք» եռամսյա գիտական հանդես, հոկտեմբեր-դեկտեմբեր 2018թ, Արսեն Պետրոսյան «ՀՀ տնտեսության կառուցվածքային արդիականացման հիմնախնդիրները», էջ 348